

Antika u Puli

Šoštar, Gabriella

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **The University of Applied Sciences Baltazar Zaprešić / Veleučilište s pravom javnosti Baltazar Zaprešić**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:129:856553>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-29**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository of the University of Applied Sciences Baltazar Zaprešić - The aim of Digital Repository is to collect and publish diploma works, dissertations, scientific and professional publications](#)

**VELEUČILIŠTE
s pravom javnosti
BALTAZAR ZAPREŠIĆ**

Stručni studij Poslovanja i upravljanja

GABRIELLA ŠOŠTAR

ANTIKA U PULI

STRUČNI ZAVRŠNI RAD

Zaprešić, 2019. godine

**VELEUČILIŠTE
s pravom javnosti
BALTAZAR ZAPREŠIĆ**

**Stručni studij Poslovanje i upravljanje
Usmjerenje Menadžment u kulturi**

STRUČNI ZAVRŠNI RAD

ANTIKA U PULI

Mentor:
doc. dr. sc. Alan Labus

Naziv kolegija:
**HRVATSKA UMJETNOST
U EUROPSKOM KONTEKSTU**

Apsolventica:
Gabriella Šoštar

JMBAG studentice:
62907723904

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Karakteristike antičke umjetnosti	4
3. Antička umjetnost u Hrvatskoj	11
3.1. Antička umjetnost u Istri	13
4. Antika u Puli.....	15
4.1. Rimsko osvajanje Istre 177. godine.....	15
4.2. Osnutak rimske kolonije.....	15
4.3. Antička Pula (urbanizam, mreža ulica).....	18
4.3.1. Bedemi, dvojna i Herkulova vrata	20
4.3.2. Forum, Augustov hram.....	25
4.3.3. Slavoluk Sergijevaca	27
4.3.4. Teatri i amfiteatar	30
4.3.5. Stambena izgradnja i mozaici.....	34
4.3.6. Nekropole oko grada.....	37
4.4. Magistralni pravci – cestovna mreža antičke Pule (Via Flavia)	39
5. Današnja funkcija kao kulturni turistički proizvod (antička baština)	40
6. Zaključak.....	42
7. Popis literature	44
7. 1. Knjige	44
7.2. Prilozi u časopisima (članci).....	44
7.3. Internetski izvori.....	45
7.4. Popis slika	46

1. Uvod

Poznata kao najveći grad Istarske županije (tzv. Istarskog poluotoka), leži na jugozapadnom dijelu u zaštićenom zaljevu. Poznata je po dugoj tradiciji, vrhunskog i jako cijenjenog u Hrvatskoj pa i u Svijetu, vinarstva, ribarstva, brodogradnje i turizma te danas sve češće spominjanog agroturizma. Pula je tranzitna luka i administrativni centar Istre još od rimskoga doba.

U ovom radu opisujem povijesno razdoblje Pule tijekom rimske antike jer se tada Pula i spominje prvi puta kao kolonija/grad. Prva urbanizacija pojavljuje se za vrijeme Rimljana koji su započeli prvo dosljedno pretvaranje tadašnjih gradina u gradove (lat. *civitas* = grad).

Cilj ovog rada je upoznati te prikazati grad Pulu kao važan dio hrvatske povijesti za vrijeme Rimljana upravo zbog njihovog velikog utjecaja na urbanizaciju, te arhitekturu koja je u njihovo vrijeme bila najrazvijenija.

Rad je koncipiran u četiri dijela. U prvom dijelu govori općenito o karakteristikama antičke umjetnosti u svijetu. Antička umjetnost je razdoblje u kojem umjetnost Grčke i Rima obuhvaća gotovo tisuću godina stvaralaštva. Možemo ih podijeliti na stilsko-kulturno-povijesna razdoblja poznata pod nazivima - arhajsko doba, klasično doba, helenizam i kasna antika. Arhajsko doba i helenizam karakteristični su isključivo za umjetnost Grčke civilizacije, dok se klasično doba dijeli na rimsku klasičnu i grčku klasičnu umjetnost. Kasna antika obuhvaća razdoblje Rimljana odnosno posljednji period Rimskog carstva. Kasnu antiku mnogi poistovjećuju sa ranokršćanstvom jer godine 313. kršćanstvo postaje priznata religija i progoni kršćana nestaju te je nakon tog sudbonosnog trenutka novoj vjeri trebalo pronaći odgovarajući arhitektonski okvir. Kako koncepcija hrama nije odgovarala potrebama kršćanskog obreda, najprikladniji je oblik bio oblik bazilike, rimske svjetovne građevine.

U drugom dijelu osvrnuti ću se na antičku umjetnost u Istri, ali i u čitavoj Hrvatskoj. Spomenut ću razdoblje antike kao važnog dijela hrvatske povijesti te nastajanja gradova. Antička umjetnost dolazi u Hrvatsku u 4. st. pr. Kr. Tada se osnivaju prve grčke kolonije na srednjem Jadranu: Issa/Vis, Pharos/Stari Grad na Hvaru, Korčula/Korčula. One su bile središte širenja grčke i helenističke kulture u ilirske zemlje. Grci nisu imali značajnih dodira sa starosjediocima Ilirima te su zbog toga pronađeni malobrojni ostaci iz toga doba. Ipak, nekoliko monumentalnih skulptura pokazuju poznatu visoku kakvoću helenističke umjetnosti u tehničkoj izvedbi i skladu u oblikovanju ljudskog oblika, a to su: Hrvatski apoksiomen, brončana glava božice Artemide i reljef Kairosa (boga sretnog trenutka). Međutim u 3. st. pr. Kr. Rimljani smjenjuju dominaciju

Grka na čitavom Sredozemlju pa tako i na Jadranu. Taj dolazak Rimljana najbitniji je trenutak u antičkoj povijesti Hrvatske jer započinje proces urbanizacije. U Istri, u ovom radu važnom dijelu Hrvatske, započinje prvo i najuočljivije ostvarenje službene antičke umjetnosti: urbanizacija Poreča i Pule koja predstavlja konceptijski različita rješenja – pravilnu mrežu ulica rimskog tipa u Parentiju (Poreču) te kružnu koncentričnu shemu gradinskoga tipa u Poli (Puli). Treći dio opisuje glavnu temu ovog završnog rada, grad Pulu u doba antičke umjetnosti te važnost rimske antike za grad. Antika u Puli obuhvaća razdoblje Rimskog carstva. Upravo se nastanak Pule veže uz rimsko osvajanje Istre 177. godine. Središte Histra do tada je bio Nezakcij, gradina sjeverno od današnje Vulture, iznad zaljeva na jugoistočnoj obali Istre, desetak kilometara od Pule. Nakon raspada saveza između Cezara, Pompeja i Krasa (tzv. prvi trijumvirat) Gaj Julije Cezar izašao je kao pobjednik. Na kraju sukoba Cezar je morao razvojačiti svoje legije, a veteranima osigurati zemljišni posjed kao naknadu za dugogodišnju vjernu službu. Zbog prenapučenosti Italije, počeli su se širiti na druge gradove, te su tako nastale veteranske kolonije od kojih je u ovom radu najvažnija najstarija istarska kolonija *Pola* koja se još i nazivala *Colonia Pietas Iulia Pola* jer se vjerovalo da je nastala u vrijeme carske dinastije Julijevaca. U ovom dijelu rada saznat ćemo da su Rimljani osnutkom grada odredili njegov fizički opseg, pravce bedema koji su ga morali štititi od vanjskih vojničkih opasnosti. Osim toga položili su i pravce osnovnih komunikacija radi planiranja javne i privatne izgradnje, jer grad čine, osim bedema i svih potrebnih sadržaja, još i „gradski“ izgled, ulice i trgovi u sasvim određenom rasporedu. Dotaknut ću se možda jedne od najzanimljivijih i najistraženijih dijelova povijesti istraživanja kada je riječ o Puli i urbanističkoj povezanosti, a to je mreža ulica tj. urbanistička shema koja se često naziva „*paukovom mrežom*“. Zbog oblika koje daju pravci kružnih i zrakastih ulica: takva shema je zacijelo bila najracionalnija i najpogodnija za povezivanje gornjeg i donjeg dijela **antičke Pule**.

Ipak, Pula i njezina rimsko-antička povijest najprepoznatljivija je po spomenicima koji ju krase unutar i izvan bedema grada. Opisati ću povijest i strukturu svakog spomenika antičke rimske povijesti umjetnosti Pule, posebice one koje i danas naši stručnjaci, arheolozi i znanstvenici povijesti umjetnosti istražuju te pročišćavaju njihove arheološke ostatke. Moje putovanje kroz povijesne ostatke Pule i njene antičke baštine započet će bedemima grada, dvojnim i Herkulovim (Zlatnim) vratima, a nastavit će se do glavnog trga, Foruma na kojem se nalazi, i danas vidljiv, Augustov hram te ostaci "Dijanina" hrama, Kapitolija i Bazilike, integrirani u srednjovjekovnu Komunalnu palaču. Na samom ulazu u antički grad samostalno stoji jedan od najcjelovitije sačuvanih spomenika u Hrvatskoj te se smatra jednim od najvrjednijih spomenika u svijetu, Slavoluk Sergijevca. Da je tadašnje stanovništvo bilo kulturno osviješteno govori

činjenica da je grad imao čak dva teatra (manji i veći) i jedan amfiteatar koji rado nazivamo „Arena u Puli“. Upravo je „Arena“ jedan od danas najposjećenijih i najvažnijih spomenika kulturne baštine i antičke povijesti u Puli. U radu ću detaljnije objasniti njezin nastanak, izgradnju te namjenu.

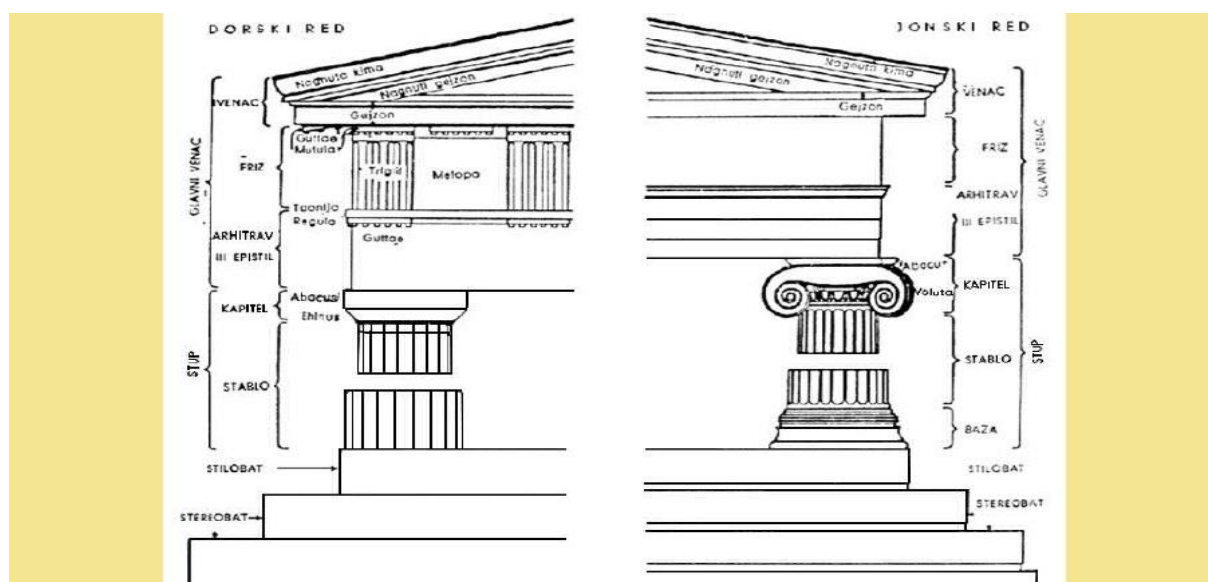
I na kraju ovog poglavlja spomenut ću i kratko opisati povijest stambene izgradnje, ali ću se osvrnuti i na onaj ne baš privlačan dio ljudskog života, točnije, njegov kraj. U antičkoj Puli gradile su se nekropole oko grada tzv. „Grad mrtvih“ ili Necropolis. Bilo je to područje pokapanja jer Rimljani nisu imali groblja već su pokapali mrtve uz ceste. Razlog tome bilo je strogo pravilo o zabrani pokapanja mrtvih unutar gradskih bedema dok za pokapanje izvan bedema nije bilo nikakvih ograničenja.

Završni dio rada govori o današnjoj funkciji antičke Pule kao kulturno-turističkog središta Istre, odnosno kulturno-turističkog proizvoda (antičke baštine).

2. Karakteristike antičke umjetnosti

Antika (od lat. antiquus: star, starinski), u najširem značenju sinonim za davninu, davno doba. Kao umjetnost obuhvaća razdoblje Grčke i Rima, a to je gotovo tisuću godina stvaralaštva tijekom kojih se nižu pojedina stilsko-kulturno-povijesna razdoblja poznata pod različitim nazivima - arhaisko doba, klasično doba, helenizam i kasna antika.¹

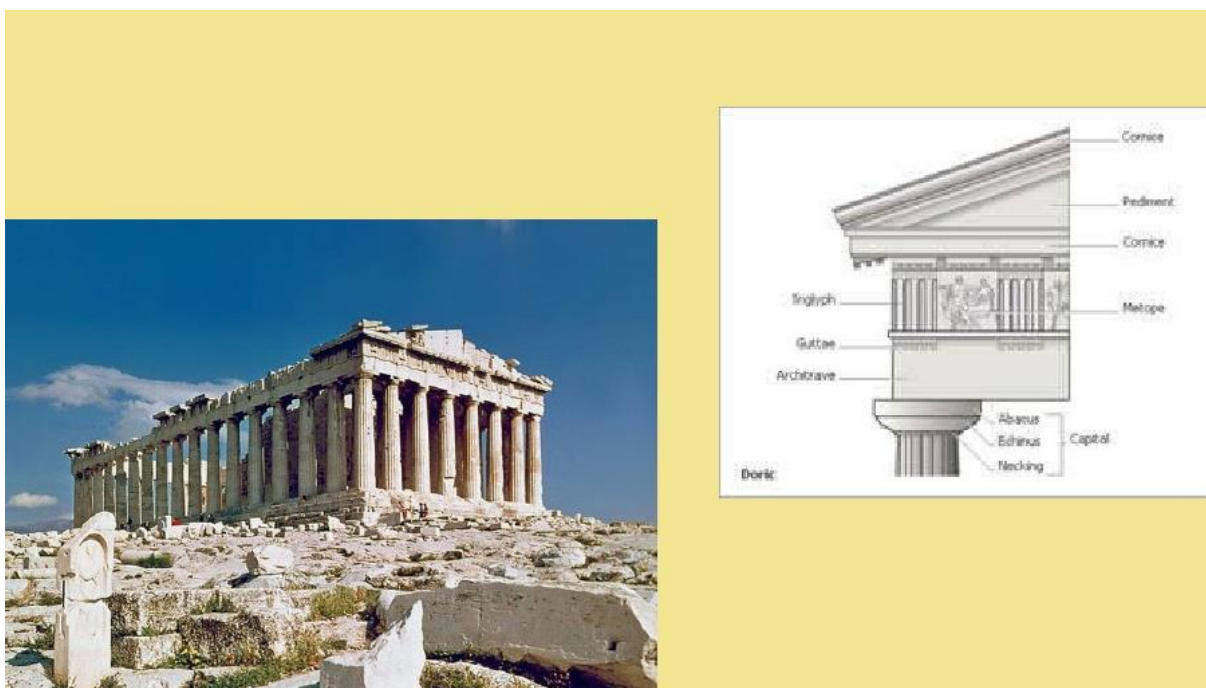
Arhaisko doba, arhajska umjetnost, najstarija je stilska faza umjetnosti. Označava razdoblje **grčke antičke umjetnosti**, od oko 650. do oko 480. godine pr. Kr., a dijeli se na primitivno-arhajska (VII-VI. st. pr. Kr.), arhajska (VI-V. st. pr. Kr.) i zrelu arhajska umjetnost (oko 480. g. pr. Kr.). Grčka civilizacija je bila jedinstvena po tome što je, za razliku od drugih civilizacija, znatno više cijenila ljubav prema ljepoti i razum, a čovjeka je smatrala „*mjerom svih stvari*“ (Protagora, grčki filozof - Abdera, oko 480. pr. Kr. – ?, 410. pr. Kr.) te je s takvim mišljenjem razvijala svoju umjetnost. Stara Grčka je imala velik utjecaj na razvoj arhitekture, umjetnost, filozofiju te obrazovanje „modernog“ svijeta. Kada govorimo o samom arhajskom razdoblju onda moramo nabrojiti osnovne značajke tog doba, a to su: jednostavan izraz, grubo isticanje oblika i osobina te nedostatak tehničke vještine u obradi materijala. Megaroni prerastaju u monumentalne hramove *dorskoga* (osnovni i najzastupljeniji stil) i *jonskoga* stila (Krf, Atena i dr.), s bogato ukrašenim zabatima ispunjenim kvalitetnim reljefima i kipovima (friz na Riznici Sifnijaca u Delfima).

Slika 1: Dorski (grčki oblik gradnje vezan za arhaisko razdoblje) i jonski stil

¹ <https://www.scribd.com/document/204067419/Umjetnost-antike-skripta> str. 2

Kad spominjemo stilove dorski i jonski, moramo spomenuti i zadnji, ne manje važan, korintski stil, za koji se vjeruje da je nastao iz jonskog stila. Sve su to grčki stilovi gradnje u arhitekturi. U kiparstvu se pojavljuju figure → kora i → kurosa (likovi strogo naglašene simetrije, ukočenoga, bezizražajnog lica, ruku spuštenih i priljubljenih uz trup, te stisnutih nogu u stavu mirovanja). Dinamika se pokušala dobiti plitkim urezima na tkanini odjeće ili na licu naznakom smiješka, tzv. arhajskim osmijehom. Takva obilježja, značajna za kipove istesane od drvenoga trupca (ksóana), zadržala su se i u arhajskoj kamenoj skulpturi, a počinju se lijevati i brončani kipovi. U slikarstvu se pojavljuje tehnika slikanja na vazama (crnofiguralni, VII. st. pr. Kr.; crvenofiguralni, VI. st. pr. Kr., i bilingualni stil, u kojem je jedna strana vaze oslikana crnofiguralnim, a druga crvenofiguralnim stilom). Vazno slikarstvo oponaša fresko-slikarstvo, u kojem su likovi prikazani u profilu u kombinaciji s geometrijskim stilom i orijentalnim šarama.²

Slika 2: Parthenon u Ateni građen dorskim stilom

Klasično razdoblje antičke umjetnosti možemo prvenstveno podijeliti na klasičnu grčku umjetnost i klasičnu rimsku umjetnost. Grčko klasično razdoblje datiramo od 490. do 323. godine pr. Kr. dok rimsko klasično razdoblje (ujedno i prva faza rimske umjetnosti) datiramo od 1. st. pr. Kr. do 2. st. pr. Kr.

² <http://proleksis.lzmk.hr/9411/>

Kada govorimo o razdoblju grčke klasične umjetnosti, govorimo o vremenu kada se u Ateni okupljaju najveći filozofi, znanstvenici i umjetnici toga doba. Atena je u to vrijeme predstavljala prijestolnicu grčke kulture. Naglašavajući visoki društveni standard, također se naglašava i intenzitet zajedničkog života slobodnih građana kroz mogućnost sudjelovanja u svim manifestacijama gradskog života.

Slika 3: Poseidonov hram (klasična umjetnost Grčke)

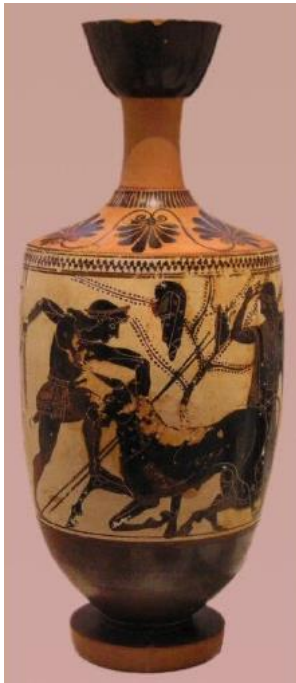
U arhitekturi se još uvijek koristi dorski stil, ali se sve više prelazi na jonski stil. Grade se hramovi (Posejdonov hram, hram Atene Nike, Kalikrat; Hefestov hram u Ateni) te kazališta koja se smještaju u periferiju grada. Kazališta su bila jedinstvena zbog

svoje akustičnosti koja je dovedena do savršenstva jer se u svakom dijelu pozorišta čula ista jačina glasova i zvukova. Položaj sjedenja simbolizirao je položaj u društvu (npr. najbliže glumcima sjedili su filozofi, vojskovođe, vladari, dok je na višim tribinama sjedio običan i siromašan puk). Svaki grad je imao svoje kazalište, što govori o razvoju i značaju kulture za Grke. Tadašnja kazališta su bila veoma slična današnjim, glumci su nosili maske i na taj način "oživljavali" likove. Njihova dobra očuvanost omogućuje da se i danas njima koristi za izvođenje antičkih tragedija.

Kiparstvo klasične grčke umjetnosti pokazuje nam kako arhajska ukočenost i statičnost zamjenjuje puna pokrenutost forme, a pravi primjer toga su „*egineti*“ - savršen primjer dorske arhitekture (*Afajin hram na Eginu*, sagrađen u prvim godinama V. st. pr. Kr.). Daljnji razvoj vidi se na kipovima Zeusovog hrama u Olimpiji (uspostavljena je simetrična ravnoteža). Prikaz stvarne odjeće na tijelu i življi izrazi lica nagovještavaju uporabu kontraposta³ čije su likovno

³ kontrapost (tal. *contrapposto*: oprjeka, protustav), u kiparstvu, usklađena ravnoteža u odnosu između istodobnih pokreta figure usmjerenih u suprotnim pravcima. Važan element kompozicije; izražen u različitim odnosima: podignuta ruka – spuštenu ruku, noga koja nosi cijeli teret tijela – noga u slobodnom pokretu (Polikleov Dorifor); noge u stavu mirovanja – trup u jakom zamahu (Mironov Diskobol).

određenje kao izraza povezanosti između stanja mirovanja i pokreta prvi dali upravo Grci oko 500. pr. Kr., na prijelazu arhajske u klasičnu umjetnost. U slikarstvu se koristi i razvija tehnika crvenih figura na tamnoj podlozi. Javlja se i drugačija vrsta posuda koje se nazivaju bijeli pogrebni „lekiti“, a bili su namijenjeni kultu pokojnika te su se postavljali u grobove.⁴

Slika 4: Lekit (oko 500. godine pr. Kr.)

Slika 5: Ahilej, atenski lekit iz oko 440. - 430. g. pr. Kr.

⁴ http://www.academia.edu/29734326/UMJETNOST_STARE_GRČKE

Helenističko razdoblje obuhvaća razdoblje od 323. g. – 31. g. pr. Kr., a ime dobiva upravo po Helenima tj. Grcima. Helenistička umjetnost obuhvaća spoj grčke umjetnosti s mjesnom azijskom, židovskom i egipatskom tradicijskom umjetnosti, a središtima se smatraju Aleksandrija, Pergam i Antiohija. Kultura izrasla na osnovama helenizma premašila je čak i okvire helenističkog svijeta. Literatura i znanost dobivaju na velikoj važnosti te dobivaju svoj bogati i vrlo dobro organizirani centar – Aleksandrijski muzej. Tu se literatura nije samo prikupljala, već i izučavala. Grčke igre i blagdani, grčke gimnazije, škole, kazališta, dobivaju široku popularizaciju u zemljama Istoka i postaju važan faktor ne samo u helenizaciji Istoka već i u orijentalizaciji Zapada. (Ranovič, A. B., 1962: 225)

I u arhitekturu helenizma unosi se sve više istočnjačkih elemenata koja polako postaje internacionalna. Podizale su se reprezentativne građevine u kojima se sve više napušta tradicionalni dorski stil te se primjenjuje jonski stil (Artemidin hram u Magneziji), ali se također javlja raskošniji korintski stil (Olimpeion u Ateni) i novi oblici hramova često sa svodovima (hram misterija na Samotraki).⁵ Novi principi (stroga simetrija s pravokutnom mrežom ulica) koriste se u urbanizmu (Priene, Milet); podižu se trijemovi uokolo trgova i duž ulica stoa, kupelji, gimnazije i palestre (vježbališta), buleuteriji (vijećnica), biblioteke, a pogotovo kazališta, vladarske palače i vile, što pridonosi raskošnijem izgledu grada. U skulpturi se gube strogi klasični kanoni; stvaraju se kompozicije pune patetike i egzaltirano naglašenih pokreta (Zeusov žrtvenik u Pergamu; Farneški bik) te kipovi naturalističke deskripcije (Venera Milska) i žanr-scene (Dječak koji davi gusku; Dječak koji vadi trn iz noge). U slikarstvu se javljaju nove teme (krajolik, mrtva priroda), a u mozaiku reprezentativne dekorativne i figuralne kompozicije (Bitka kod Ise). Osobitu raskoš helenizma nalazimo na predmetima umjetničkog obrta (toreutici, gliptici i proizvodima od stakla). Helenizam je most između klasične grčke umjetnosti i rimske umjetnosti.⁶

⁵ http://www.academia.edu/29734326/UMJETNOST_STARE_GRČKE

⁶ <http://proleksis.lzmk.hr/25870/>

Slika 6: Zeusov hram u Olimpiji

I zadnje razdoblje antičke umjetnosti obuhvaća razdoblje kasne antike koje se često izjednačuje s ranokršćanskim razdobljem. Obuhvaća razdoblje od prvih kršćanskih umjetničkih ostvarenja (II/III. st.) do prvih desetljeća VI., odnosno VII. st., kada se postupno na grčkom Istoku transformirala u ranobizantsku umjetnost, a na latinskom Zapadu, na tradiciji djelomično barbarizirane kasnoantičke umjetnosti, prešla u ranosrednjovjekovnu (merovinšku, irsku, karolinšku, anglosasku, langobardsku, starohrvatsku, otonsku) umjetnost.

U arhitekturi se pojavljuju mnogobrojne bazilike, crkve longitudinalna oblika, među kojima su najpoznatije one u Rimu: stara crkva sv. Petra (324., srušena 1506), S. Paolo fuori le mura (386., obnovljena nakon požara 1823), Sta Sabina (425–440). Centralne građevine kružna ili višekutna tlocrta, a bile su to uglavnom krstionice i grobne crkve: Sta Costanza (druga polovica IV. st.) i Sto Stefano Rotondo u Rimu (druga polovica V. st.). Kada govorimo o kiparstvu u starokršćanskoj umjetnosti, u Rimu, Ravenni i južnoj Francuskoj nađeni su mnogobrojni mramorni sarkofazi urešeni reljefima s biblijskim prizorima, portretima pokojnika i simboličnim prikazima. Važna su i kiparska djela u drugim materijalima kao što su sitna plastika od bjelokosti te reljefi na drvenim vratnicama crkve Sta Sabina u Rimu, V. st.). Slikarstvo starokršćanskog razdoblja u III. i IV. st. slijedilo je rimsku tradiciju dajući joj kršćanske sadržaje na zidnim slikama u katakombama na kojima je naglašena simbolika spasenja. Nakon službenoga priznanja kršćanstva u IV. st. počinje snažan razvoj monumentalnoga slikarstva kao izraza pobjedničke Crkve. Reprezentativnim mozaicima ukrašavala se unutrašnjost bazilika i drugih sakralnih građevina (središnje mjesto u apsidi ili na trijumfalnom luku najčešće je zauzimao Kristov lik). U najpoznatije starokršćanske mozaike ubrajaju se oni u crkvama Sta Pudenziana i Sta Maria Maggiore u Rimu te u mauzoleju Gale

Placidije u Ravenni (svi iz V. st.). Posebno mjesto u starokršćanskom slikarstvu imaju minijature koje su se isprva javljale u rotulu, potom uz tekst u kodeksu (Jozuin rotul, kopije s kraja VII. i početka VIII. st. izvornika iz II. st.; Codex Genesis, IV/V. st.). Sačuvana su i mnoga djela s područja primijenjene umjetnosti: od bjelokosti (pikside, diptisi, relikvijariji, reprezentativno prijestolje biskupa Maksimilijana u Ravenni, VI. st.), zlata i srebra (ugl. liturgijski predmeti, mali križevi, medalje i nakit), emajla (križ iz V/VI. st. s prikazima Kristova života) i tkanine (fragmenti liturgijske i svjetovne odjeće iz V. do VII. st.).⁷

⁷ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=57863>

3. Antička umjetnost u Hrvatskoj

Antička umjetnost dolazi u Hrvatsku u 4. st. pr. Kr. osnivanjem grčkih kolonija na srednjem Jadranu: Issa/Vis, Pharos/Stari Grad na Hvaru, Korkyra/Korčula. One su bile središte širenja grčke i helenističke kulture u ilirske zemlje.⁸ Međutim, izuzev trgovine i povremenih sukoba, Grci su imali malo dodira sa starosjediocima Ilirima. Malobrojni su i ostaci iz tog doba poput vaza i figurica, ali tek nekoliko monumentalnih skulptura pokazuju poznatu visoku kakvoću helenističke umjetnosti u tehničkoj izvedbi i skladu u oblikovanju ljudskog lika.⁹ Jedno od takvih djela je Hrvatski apoksiomen: prikazuje mladog atletičara koji je upravo završio natjecanje ili vježbanje u trenutku opuštanja i potpune posvećenosti čišćenju svojega tijela od ulja, znoja i prašine (gr. apoxyesis) pa ga se stoga naziva Apoksiomenom. Jedan je od rijetkih sačuvanih grčkih kipova koji su nekada krasili grčka svetišta i gradove, posebice vježbališta (gymnasion, palaistra). Kip je izronjen 1999. godine iz podmorja otočića Vele Orjule pokraj Lošinja.¹⁰ Brončana glava boginje Artemide s Visa: glava božice Artemide pripadala je brončanom kipu visokom oko 150 cm, a prikazuje mladu ženu idealizirana izgleda koja, uz dijademu u kosi, potvrđuje da je riječ o božici. Izraz lica i oblik glave ukazuju na skulpturalne elemente koji se temelje na Praksitelovoj tradiciji. Glava isejske božice originalni je grčki rad s kraja 4. st pr. Kr. ili početka 3. st. pr. Kr. i bila je dio obrednog kipa. Uz Lošinjskog Apoksiomena, Artemida je jedan od najvažnijih antičkih nalaza u Hrvatskoj.¹¹ Reljef Kairosa, boga sretnog trenutka, iz Trogira: varijacija je čuvenoga Lizipova kipa. Bez obzira na podrijetlo potrebno je istaknuti da je Kairos jedna od najznačajnijih tvorevina ranohelenističkog doba (III. st. pr. Kr.). On se svrstava u antičku skulpturalnu produkciju čije je ishodište genijalni Lizip. Nema dvojbe da je trogirski Kairos ne samo najuspješnija ikonografska predaja čuvenoga Lizipova originala, nego i jedna od najboljih interpretacija Lizipove umjetnosti poslije njegove smrti (Cambi, 2002 : 35).

Neka novija istraživanja ovog reljefa pokazuju da nije nađen u Trogiru, već je u doba renesanse donesen vjerojatno iz Grčke. Pronađen je u potkrovlju kuće nekoć u posjedu obitelji Statilić (Statileo) koja je dala niz uglednih ljudi – diplomata, umjetnika povezanih s ugarsko-hrvatskim

⁸ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3034>

⁹ <http://gluo.hr/anticka-umjetnost-u-hrvatskoj/>

¹⁰ <http://www.h-r-z.hr/index.php/djelatnosti/konzerviranje-restauriranje/metal/222-hrvatski-apoksiomen>

¹¹ <http://vis-info.blogspot.hr/2014/11/broncana-glava-grcke-bozice-artemide.html>

dvorom, svjetskih putnika. Stoga se pretpostavlja da je netko od njih pronašao ovaj reljef negdje u svijetu i donio ga u Trogir.¹²

U 3. st. pr. Kr. nakon što Iliri uspostavljaju svoju državu, Rimljani započinju svoju dominaciju na čitavom Sredozemlju pa tako i na Jadranu. Ipak, car August bio je taj koji je oko 14. g. pr. Kr. osvojio čitav teritorij Ilira. Dolaskom Rimljana kreće proces urbanizacije pa tako u brojnim gradovima nastaju specifična rimska arhitektonska i urbanistička rješenja: pravokutne pravilne ulice, gradski forumi s trijemovima, kapitoliji s hramovima i bazilikama, teatri, amfiteatri, rustikalne vile, kupališta, ceste, mostovi i akvedukti.¹³ Za nove duhovne, a s njima spomeničke i druge umjetničke vrijednosti zaslužno je širenje kršćanstva, koje je dotaknulo i naše krajeve. Urbanizacija primorskoga pojasa današnje Hrvatske dolaskom Rimljana (poč. I. st.) daje gradovima *Parentium*/Poreč, *Salona*/Solun, *Jadera*/Zadar, *Narona*/Vid kraj Metkovića, kao i manjim naseljima koja nastavljaju život pretežno na autohtonoj i etničkoj osnovi (*Aenona*/Nin, *Varvaria*/Bribir) odlike rimskoga grada, u skladu s rimskom urbanistikom. Rezultati domaćih tradicija i stranih utjecaja uočavaju se npr. u Puli koja je u osnovi strukturirana kao histarski kasteljer¹⁴. Na drugim područjima današnje Hrvatske proces urbanizacije počinje nešto kasnije. Ipak, već na početku urbanizacije oblikuju se gradski forumi okruženi trijemovima (Zadar), kapitoliji s hramovima, forumski kompleksi (bazilike, kurije, terme), ali i raskošne zgrade javne namjene, osobito teatri (*Salona*, *Epidaurum*/Cavtat) i amfiteatri (Pula, *Salona*). Na panonskome području nastaju kupališna naselja (*Aquae Iasae*/Varaždinske Toplice, *Aquae Balissae*/Darugar) te važni gradovi (*Siscia*/Sisak, *Cibalae*/Vinkovci, *Mursa*/Osijek), od kojih je očuvana dosta oskudna arhitektura. Spomenicima antike koji zauzimaju posebno mjesto u našoj povijesti su Dioklecijanova palača u Splitu (najbolje očuvani spomenik te vrste u svijetu) i gotovo integralno očuvani ostaci antičkih i ranokršćanskih kompleksa u Solinu. Kao postignuća rimsko-helenističkoga graditeljstva ističu se ladanjske vile (*villa urbana* i *villa rustica*), građene u agerima pojedinih gradova od II. do VI. st. (Brijuni, Danilo, Polače na Mljetu), ceste (Akvilleja–Dirahij, *Salona*–Sirmij, Emona–Sirmij), te mostovi i akvedukti (Zadar, Dioklecijanov vodovod). Pojavljuje se široka primjena monumentalno antičkih skulptura, kako na privatnim tako i na javnim spomenicima – portreti za nadgrobne spomenike, dok posebnu cjelinu čine stele s portretima s područja Liburnije, koje većinom pripadaju domaćem

¹² <http://tragurium.blogspot.hr/2015/02/kairos.html>

¹³ <http://gluo.hr/anticka-umjetnost-u-hrvatskoj/>

¹⁴ istarski i kvarnerski „kasteljeri“ zidani suhozidom ili "kiklopskim" zidom u koncentričnim krugovima i ovalima što prate konfiguraciju uzvisina. Neki su kasteljeri, kao Picugi kod Poreča, Nezakcij kod Pule, Brijuni, do danas razmjerno dobro očuvani, dok su drugi odredili lokaciju i karakter kasnijim antičkim i srednjovjekovnim naseljima i gradovima kao Pula, Boljun, Bale, Motovun, Beram, Barban, Labin, Kastav.

stanovništvu. Pojavljuju se i specifični nadgrobni spomenici, nastali po autohtonim shvaćanjima, zaodjenuti u ruho klasične umjetnosti (liburnski cipusi). Način izrade spomenika i materijali od kojih su izrađeni (neki su čak i signirani) dokaz su postojanja domaćih radionica monumentalne skulpture i portreta (Salona, Naron, Pula). Spomenici i monumentalni kipovi rimskih imperatora, izrađeni u kamenu i bronci (Nin, torzo imperatora iz Solina i Visa) te golem broj statua i reljefa s likovima antičkih božanstava (Minervin kip iz Varaždina) često su viđeni u velikim centrima, a poznato je da su dolazili iz italskih radionica. U isto vrijeme, dok se razvija rimska umjetnost, razvija se i živa pučka umjetnost, koja se odvaja od izravnih klasičnih uzora ponajviše obrađujući likove domaćih božanstava. Posebnu grupu spomenika i neprolaznu povijesnu vrijednost imaju antički novac i epigrafika. Novac iz razdoblja od IV. st. pr. Kr. do VI. st. nađen je u golemim količinama a pripada grčkim (jadranska obala) i rimskim (na cijelome području) gradovima (*póleis, civitates*) ili vladarima. Kovnice rimskog novca bile su u Sisciji. Nažalost, kada govorimo o antičkom slikarstvu, govorimo o vrlo malo sačuvanih ostataka. Fragmenti zidnih fresaka (*Certissa/Štrbinci* kraj Đakova) pokazuju nam da je zidno slikarstvo i u dekorativnim i u figuralnim motivima slijedilo tendencije iz metropole. Očuvani podni mozaici koji se nalaze u Puli i Saloni po fakturi i stupnju izrade idu u red ranorimskih mozaika. Zidno slikarstvo i mozaička umjetnost osnova su na kojoj se poslije razvila kasnoantička i ranokršćanska umjetnost. Spomenike kasne antike u svojim profanim oblicima karakteriziraju vojni objekti (limesi, kasteli, katri, refugiji), dok ranokršćansko razdoblje, koje je još pod jakim utjecajem helenističke umjetnosti, obilježavaju i drugi činitelji u kojima je dominantno psihološko karakteriziranje i stilizacija (reljefi, mozaici, simboli). Osim bazilika (Salona) i biskupskih kompleksa (Salona), u crkvenoj se arhitekturi pojavljuju novi tipovi građevina: krstionice, rotunde, martiriji, mauzoleji. Posebnu vrijednost imaju ranokršćanske grobnice (tipovi grobova, freske, simbolika, epigrafika).¹⁵

3.1. Antička umjetnost u Istri

Pretpostavlja se da prvi dodiri Histra s antičkom umjetnošću sežu u VI–V. st. pr. Kr. (skulpture u Nezakciju). Najveći utjecaj bio je utjecaj rimske antičke umjetnosti oko I. st. pr. Kr., početkom romanizacije. Početak antičke umjetnosti koji je najučljiviji, ali i najvažniji jest urbanizacija. Najbolja dva primjera su Poreč i Pula koji predstavljaju konceptijski različita

¹⁵ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3034>

rješenja – pravilnu mrežu ulica rimskog tipa u Parentiju te kružnu koncentričnu shemu gradinskoga tipa u Puli. Oba grada imaju glavni trg (forum) na sjecištu prometnih pravaca. Na Forumu su bili smješteni glavni hramovi, upravne zgrade i drugi javni sadržaji. Urbanistička shema iz ranoantičkog doba poznata je i u Nezakciju, ali je nedovoljno istražena. Drugim antičkim naseljima u Istri urbanistički lik nije poznat (Piquentum, Rotium; Alvona i Flanona u liburnskome dijelu Istre), ali se mahom radi o otvorenoj antičkoj aglomeraciji u podnožju starije gradine, koja je u antičko doba bila više-manje napuštena. Gradovi su u pravilu bili opasani zidinama, s kulama i drugim obrambenim elementima, a gradska vrata činila su osnovnu komunikaciju grada s okolnim prostorom. Poznata su Herkulova vrata i Dvojna vrata te ostaci Zlatnih vrata sa Slavolukom Sergijevaca u Puli. U arhitekturi antička umjetnost uvodi u Istru sve stečevine koje je već razvila u drugim dijelovima Carstva. Oblici javnih i privatnih zdanja podudaraju se s primjerima iz drugih dijelova Sredozemlja, iako uvijek s određenim specifičnostima koje su diktirale neposredne lokalne okolnosti. Tako je, primjerice, Arena u Puli imala četiri vanjska tornja za sustav stubišta radi lakšega protoka gledatelja. Kiparstvo, slikarstvo i mozaička umjetnost zastupljene su mnogim primjerima, osobito u Puli. Razvijenost portretne skulpture u rimskoj umjetnosti odražava se u Istri s nekoliko vrijednih anonimnih portreta (Pula, Poreč), ali ima i ulomaka kopija klasičnih grčkih kipova (Brijuni, Pula) te mnoštvo nadgrobnih skulptura (puna plastika i reljefi, edikule¹⁶ i sarkofazi). Zidne slike nisu očuvane u velikome opsegu, ali mozaici su mnogobrojni, napose podni, u luksuznim ladanjskim objektima (uvala Verige na Brijunima) i u gradskim stambenim građevinama, gdje su ukrašavali reprezentativne prostorije (Kažnjavanje Dirke u Puli).¹⁷

¹⁶ edikula (lat. aedicula: kapelica, hramić; kućica), u antici, malo svetište u kojem se čuva slika ili kip božanstva. U arhitekturi edikula je dekorativni element, četverokutna ili polukružna oblika, smješten na vanjskom ili unutarnjem zidu građevine. Edikula se pojavljuje i na antičkim nadgrobnim spomenicima, a čest je motiv i na vazama, reljefima, gemama, novcu i dr.

¹⁷ <http://www.istrapedia.hr/hrv/66/antika-anticka-umjetnost-u-istri/istra-a-z/>

4. Antika u Puli

Antika u Puli obuhvaća razdoblje tzv. Rimske antike pa se tako i razdoblje nastanka Pule kao grada često naziva razdobljem Rimske Pule (lat. *Colonia Pietas Iulia Pola, Colonia iulia Pollentia Herculanea*). Rimska Pula je bila naselje urbanog karaktera nastalo najvjerojatnije na temeljima histarske gradine.

4.1. Rimsko osvajanje Istre 177. godine

U vrijeme Histra¹⁸ Pula se još ne spominje. Njihovo središte u južnoj Istri bio je Nezakcij, gradina sjeverno od današnje Valture, iznad zaljeva na jugoistočnoj obali Istre, samo desetak kilometara od Pule. Padom Nezakcija 177. godine pr. Kr., danas jedno od najznačajnijih arheoloških nalazišta, s ostacima prapovijesne nekropole, rimskog municipija i starokršćanskih bazilika iz doba do VI. stoljeća, prekinuta je izvornost histarske kulture, ali i politička samostalnost Histra kao plemena ili skupa plemenâ, naroda koji je gotovo cijelo tisućljeće živio na poluotoku. Padom Nezakcija završio je tzv. Drugi histarski rat tijekom kojega su Rimljani pokorili Histre i zauzeli glavne točke nadzora plovidbe duž južne i zapadne obale Istre. (Matijašić, 1996: 33)

4.2 Osnutak rimske kolonije

Prva polovica I. stoljeća pr. Kr. u rimskoj povijesti obilježena je građanskim ratovima dviju stranaka, aristokratske i populističke. Svoj vrhunac imali su nakon raspada saveza između Cezara, Pompeja i Krasa (tzv. *prvi trijumvirat*). Gaj Julije Cezar koji je iz političkih i vojničkih događaja izišao pobjednikom, morao je na kraju sukoba razvojačiti svoje legije, a veteranima osigurati zemljišni posjed kao naknadu za dugogodišnju vjernu službu. Italija je bila prenapučena te su zbog velikog broja ljudi u vrijeme Cezara, između 47. i 44. godine pr. Kr. nastale veteranske kolonije. To su bili gradovi koji su imali dovoljno poljoprivrednog zemljišta za naseljavanje nekoliko tisuća isluženih vojnika zajedno sa njihovim obiteljima (žene i djeca). Kolonija je bila samoupravna gradska općina, zajednica punopravnih rimskih građana, s ustanovama i činovnicima koji su po djelokrugu rada, načinu biranja i imenovanja bili slični

¹⁸ Histri ili Istri (lat. Histri, Istri, grč. Ἱστρῶν), narod indoeur. podrijetla, koji se oblikovao na poč. željeznoga doba (X–IX.st.pr.Kr.) i naselio u Istri neposredno prije toga.

državnim činovnicima, naravno s ovlastima unutar područja kolonije. Kolonije su imale ispostave Rima i središta romanizacije. Do osnivanja kolonije u vrijeme kasne Republike i ranoga Carstva dolazilo je iz dva temeljna razloga koji se međusobno nadopunjuju: potreba naseljavanja isluženih vojnika (razvojačenje nakon rata je uvijek bio i društveni i politički i gospodarski problem), te romanizacija osvojenih zemalja i održavanje mreže gradova kolonijalnog statusa kao naselja vladajućeg sloja. Upravo su tako nastale i dvije istarske kolonije, *Pola* i *Parentium*, od kojih se za prvu vjeruje da je starija.

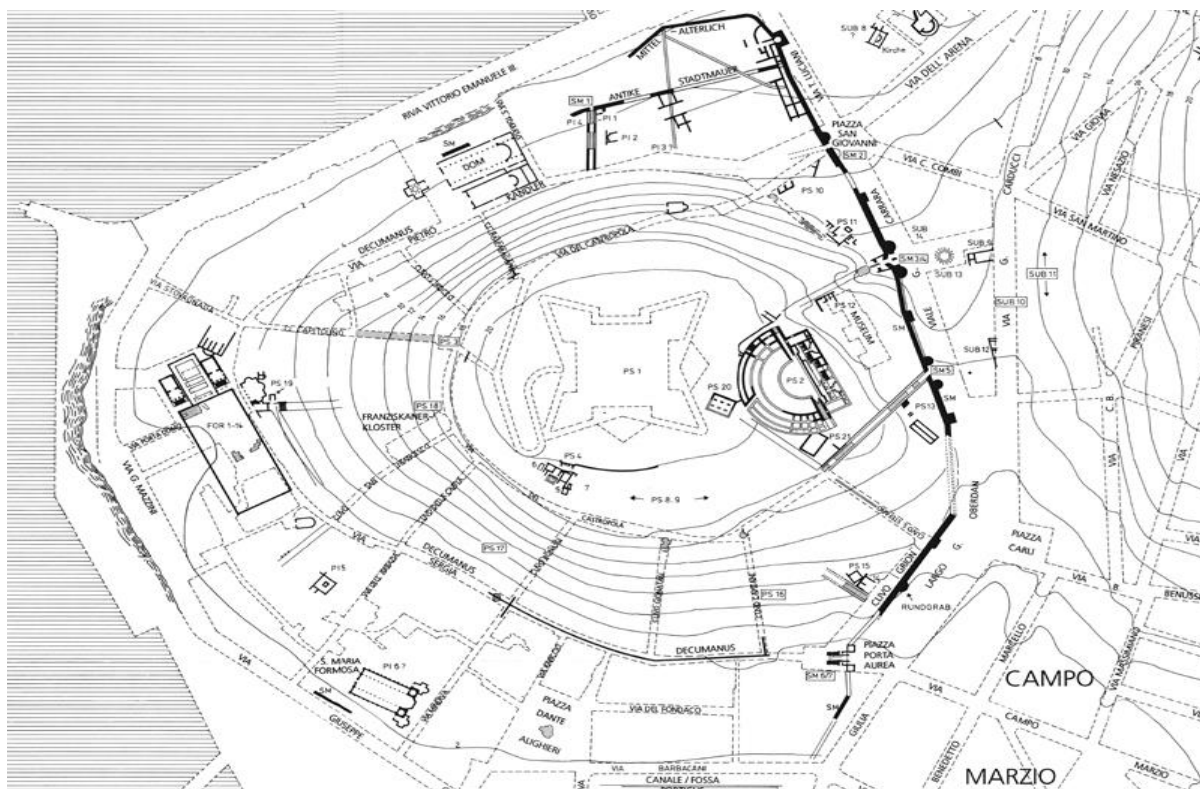
Nema izravnih podataka o osnivanju Pule kao kolonije rimskih građana (*colonia civium Romanorum*), pa se točan datum toga događaja još uvijek ne može sa sigurnošću utvrditi. To je za Pulu dosta značajan podatak, jer radi se ipak o osnutku grada u pravom smislu te riječi, dok je ranije naselje – histarska gradina – imalo predurbani karakter. Kolonija je imala najvažnije elemente urbaniteta: pravci ulica, položaji trgova, javnih zgrada upravne i vjerske namjene. O vremenu osnutka grada možemo zaključivati samo na temelju neizravnih podataka. Najvažniji je onaj koji donosi Plinije Stariji (sredina I. st. pr. Kr.) da se grad nazivao *Colonia Pietas Iulia Pola*. Iz toga je jasno da je nastao u vrijeme carske dinastije Julijevaca, odnosno od vremena Gaja Julija Cezara, do Tiberija ili Kaligule. Ali to je preširoka datacija koja bi obuhvatila polovicu I. stoljeća pr. Kr. i trećinu I. stoljeća poslije Krista. Stoga je odlučujući čimbenik postala imenica Pietas, „Milosrđe“, „Julijevo milosrđe“. Dugo se smatralo da to treba tumačiti na način da je osnutak grada bio čin odavanja počasti mrtvom Cezaru, a da je odavatelj te počasti, milosrđa, Oktavijan, Cezarov posinak i kasniji August. To bi značilo da je kolonija mogla biti osnovana najranije 42. godine, poslije bitke kod Filipa, kad su trijumviri (Oktavijan, Antonije i Lepid) porazili vojsku cezaroubojica (Bruta, Kasija i drugova). No čin osnutka Pule mogao se odigrati nešto kasnije, ali svakako ne poslije bitke kod Akcija 31. godine pr. Kr.

Međutim, postoje dva argumenta koji govore u prilog ranijem datiranju osnutka kolonije. Ta se dva argumenta nalaze u obliku natpisa na luku **Herkulovih vrata**, lijevo od tjemena luka na kojemu je reljef Herkulove glave i reljef njegovog buzdovana. Taj natpis, koji je vrlo loše sačuvan, u dva retka donosi imena dviju osoba: Gaja Kasija Longina i Lucija Kalpurnija Pizona. Iz povijesnih pisanih vrela dobro je poznato da je Lucije Kalpurnije Pizon bio tast samoga Cezara, tj. otac njegove supruge Kalpurnije, za koga ne znamo kako je, gdje i kada preminuo, ali on se poslije 43. godine pr. Kr. više ne spominje. Druga osoba je brat Kasija koji je i osobno sudjelovao u Cezarovu ubojstvu. Nije bez temelja pretpostavka da su na tim najstarijim gradskim vratima uklesana imena ona dva dužnosnika koje je rimski Senat odredio kao nositelje ustroja kolonije, kakav je bio običaj u takvim slučajevima. Senat je imenovao dvije osobe prvim

duovirima novoga grada (kao što su i dva konzula bila na razini državne vlasti) i oni su morali poduzeti sve pravne i ustrojbene radnje da grad zaživi u svojem samoupravnom životu. Naravno, nezamislivo je da bi Gaja Kasija Longina, brata Cezarovog ubojice, Senat mogao poslije 44. godine pr. Kr. uputiti na jug Istre kao jednog od magistrata – utemeljitelja nove kolonije, a da pritom drugi magistrat bude tast ubijenog diktatora. I da još k tome jedan Kasije osnuje koloniju s pridjevom Julijevske Milosrđe... Stoga sasvim uvjerljivom izgleda pretpostavka da je *Colonia Pietas Iulia Pola* osnovana odlukom samoga Cezara, odnosno Senata u počast Cezaru prije 44. godine pr. Kr.

U slučaju Pule, moguće je zamisliti da je odluka u Rimu donesena 46. ili 45. godine pr. Kr., da je 44. i započelo osnivanje, kada su izgrađena Herkulova vrata sa spomenutim natpisima. Također, na dijelu drugog retka natpisa naknadno je (ali svakako u antičko doba) izbrisan jedan dio teksta iza imena Lucija Kalpurnija Pizona. Možda je tada zapravo i zaustavljeno nastajanje grada, jer je započeo građanski rat u kojem su se prva dva duovira našla u suprotnim taborim. I doista, svi drugi podaci o gradu u njegovom monumentalnom obliku potječu isključivo iz Augustovskog razdoblja, dakle iz nekoliko desetljeća kasnijeg vremena. (Matijašić, 1996: 39 – 45)

4.3. Antička Pula (urbanizam, mreža ulica)

Slika 7: Antička Pula – tlocrt (arheološka topografija Pule)

Šetnja ulicama staroga grada već na prvi pogled otkriva nam niz graditeljskih svjedočanstava o veličini i sjaju grada u antičko doba, a dijelom i u srednjem vijeku. Ja ću se ovdje osvrnuti samo na onaj dio iz antičkog doba.

Rimljani su osnutkom grada odredili njegov fizički opseg, dakle prostiranje, tj. pravce bedema koji su ga morali štititi od vanjskih vojničkih opasnosti. Ali su osim toga položili i pravce osnovnih komunikacija radi planiranja javne i privatne izgradnje, jer grad čine, osim bedema i svih potrebnih sadržaja, još i „gradski“ izgled, ulice i trgovi u sasvim određenom rasporedu. Tipični rimski grad ima oblik pačetvorine¹⁹, s četvora gradska vrata na sredini svake strane bedema i dvije ulice koje povezuju po dvojica nasuprotna vrata, sa središnjim trgom na sjecištu dviju glavnih ulica. Pula je u urbanističkom smislu sasvim izniman slučaj antičkoga grada koji je nastao na mjestu predrimske gradine, dakle brežuljka. Razlog zašto su baš to mjesto Rimljani izabrali za svoju koloniju je prvenstveno bio blizina izvora vode jer drugih pogodnijih mjesta uz taj izvor, a istovremeno uz morski zaljev, nije bilo. Upravo zbog morskog zaljeva, njegove dubine i zaštićenosti, odustali su od Nezakcija, koji je smješten uz drugi, ali manji i manje

¹⁹ mat. četverokut kojemu su dvije i dvije suprotne stranice paralelne i jednake; paralelogram

pogodan zaljev na jugoistočnoj obali Istre (zaljev Budava). Jedan od također važnih razloga bio je i to što bi grad na ravnijem predjelu južne Istre, pored ostalog, bitno smanjio obradivo zemljište, kojega i inače nije bilo previše. Zato je Pula nastala baš na brežuljku južno od izvora vode i uz samu morskobalu. Ali na stožasti brežuljak nije bilo moguće postaviti pravilnu mrežu ulica koje bi se sjekle pod pravim kutom, jer bi one u tom slučaju imale nemoguće visinske razlike. Zato je rimska praktičnost jednostavno uzela u obzir reljefne zadatosti i povukla dvije kružne koncentrične ulice oko čitavog brežuljka. To su bile dvije osnovne komunikacije, koje su se spajale s bedemom na sjevernoj i istočnoj strani grada, na mjestu gdje su iz njega izlazili cestovni pravci. Ali te dvije kružne ulice, donja na razini donjeg dijela grada u podnožju brežuljka, a gornja otprilike na polovici visine brežuljka, ne bi služile ničemu da nisu na više mjesta međusobno povezane usponima koji se zrakasto rasprostiru s vrha brežuljka prema obodu grada, prema bedemu. Najpravilnija takva shema grubo trapezoidnih pačetvorina sačuvana je i danas na južnim obroncima staroga grada, na području koje je i u antičko doba bilo najgušće urbanizirano. Takva urbanistička shema naziva se „*paukovom mrežom*“, upravo zbog oblika koje daju pravci kružnih i zrakastih ulica: takva shema je zacijelo bila najracionalnija i najpogodnija za povezivanje gornjeg i donjeg dijela **antičke Pule**. Donji dio grada, podnožje brežuljka na zapadnoj i južnoj strani, u Augustovo je vrijeme nasipavanjem prilagođen za širenje gradskog područja. Nije nemoguće pomišljati na prvi kolonijski bedem 40-ih godina I. st. pr. Kr., koji je obilazio oko samoga podnožja brežuljka, dok je nekoliko desetljeća kasnije grad proširen prema zapadu i jugu. I samo su u tom dijelu grada ulice mogle poprimiti uobičajene rimske oblike, s pravokutnim sjecištima.

Glavna cestovna komunikacija zapadnom obalom Istre, iz Akvileje²⁰, Tergesta²¹ i Parenčija²², ulazila je u grad prolazeći ispred amfiteatra, sa sjeverne strane. To je današnja Kandlerova ulica koja trg na kojemu su bila gradska vrata (u srednjem vijeku vrata sv. Ivana) spaja s Forumom. Forum je točno na polovici dužine ulice između spomenutih sjevernih vrata i istočnih, tzv. Zlatnih vrata na koje je bio prislonjen Slavoluk Sergijevaca. (Matijašić, 1996 : 47 – 51)

Istražujući literaturu koja sadrži podatke o antičkoj Puli i njezinom nastanku naišla sam na zanimljiva nova saznanja koja se temelje na arheološkim analizama prostorne organizacije antičko-rimskog grada Pole.

²⁰ Akvileja (talijanski Aquileia [akuilē:'ia]), gradić u pokrajini Udine (Friuli-Venezia Giulia), 35 km sjeverozapadno od Trsta

²¹ Tergeste – hrv. Trst (talijanski Trieste [triē'ste]), grad i luka u Tršćanskom zaljevu na obali Jadranskoga mora, sjeveroistočna Italija

²² Parentium [pare:'nti·um] (lat.) → Poreč

Rimljani su osvojenu pulsku gradinu transformirali u grad te su dva od 12 novoplaniranih gradskih uspona – kliva (koja su vodila od donjogradske bedema do preuzetog upravnog središta na dominantni brežuljka) položili upravo trasom postojeće pravolinijske pretpovijesne prometnice. Uz manju ribarsku luku, na lokaciji protuurbanog prekomorskog trgovišta, u zavjetrini starogradske brežuljka izniče antičko-rimski forum, dok pred istočnim gradinskim vratima III. razine izniču najstarija pulska antička vrata – Herkulova vrata. Nastavljajući analizu prostorne organizacije antičko-rimskog grada Pole pošlo se od postojećih, do danas u gradu sačuvanih antičkih lokaliteta, uključujući lokalitete arheoloških nalaza koji upućuju na antičko-rimsku dataciju: Utvrđeno je da se Herkulova vrata, Zlatna vrata i Dvojna vrata nalaze na liniji pravca čije je ishodište u ranije utvrđenom središtu gornjogradske utvrde i čiji međusobni otklon iznosi 30° , što je upućivalo na organizaciju urbane faze razvitka Pule razdiobom zemljišta u 12 segmenata kruga ($12 \times 30^\circ = 360^\circ$). Odstupanje od te zakonitosti uočeno je jedino kod pravca koji prolazi Dvojnima vratima (u antička vremena zvanim Jupiterovim vratima), koji je za 3° pomaknut prema Herkulovim vratima kako bi bio postignut paralelan položaj prometnice, koja njima prolazi, sa gradskim dekumanom. Riječ je o poziciji trase gradskog karda koji se protezao Jupiterovim vratima i koji je utvrđen na udaljenosti od točno 4 rimska aktusa od gradskog dekumana. Te su glavne gradske prometnice antičko-rimske Pule bile specifičnog međusobno paralelnog položaja, što je zacijelo bila posljedica radijalno-kružne organizacije grada – preuzete iz zasada helenske i etrušćanske kulture.

Pritom odbacujemo sva dosadašnja nagađanja da su pulski ulični usponi (klivi) položeni sistemom „paukove mreže“ – pretpovijesnog utemeljenja. Naglašavamo da je riječ o planimetriji uspostavljenoj u urbanoj fazi Pole pozivom na Platonove zakone o zasnivanju grada u 12 odjeljaka, te da je riječ o urbanom zahvatu na postojećem tkivu gradinske naseobine kako bi novozasnovani predjeli donjega grada (*pars inferior urbis Polae*) bili adekvatno povezani s upravnim središtem na utvrdi gornjega grada (*pars superior urbis Polae*). (Obad-Vučina, 2001: 198)

4.3.1. Bedemi, dvojna i Herkulova vrata

Bedemi grada koji krasi područje od Zlatnih do Herkulovih i dalje do Dvojnih vrata sačuvani su do danas nakon rekonstrukcije. Od visokih naslaga zemlje koje su se stoljećima taložile i postupno ih zatrpavale očistili su talijanski arheolozi konzervatori. Oni su nastavili rad svojih austrijskih prethodnika. Na bakrorezima s početka XIX. stoljeća vide se Herkulova i Dvojna

vrata. Smatramo ih sjajnim antičkim spomenicima. U De Villeovu²³ opisu Pule nema niti spomena o Dvojnim i Herkulovim vratima. Otvoreni su bili samo prolazi uz more, s jedne, i uz kanal, s druge strane. Međutim, veliki dio zidina nije imao ulaze. Tridesetih godina našega stoljeća otkopan je, očišćen i konzerviran cijeli potez od Zlatnih vrata do Dvojnih vrata, tako da su bedemi danas dijelom i rekonstruirani kako bi davali dojam nekadašnje važnosti.

Prve zidine grada Pule nastale su u postupku osnutka same kolonije, grada Pule. Prve preinake napravljene su u Augustovo doba kada su i drugi dijelovi grada nastali, većina danas vidljivih, jer to je bilo vrijeme najvećeg graditeljskog procvata.

Danas se prepoznaju različiti oblici kula koje ojačavaju obranu grada: četvrtaste, okrugle i poligonalne kule, za koje znamo da su nastajale u različita vremena. Vjeruje se da su najstarije četvrtaste kule skromnih dimenzija. Pronađene su u najnovije vrijeme u najdubljim slojevima (dakle najstarijim) tijekom iskapanja područja Zlatnih vrata kod Slavoluka Sergijevaca. Klasičnom carskom razdoblju, od kraja I. st. pr. Kr. pa do sredine II. st. poslije Krista, pripadaju okrugle kule. One svojim oblikom ističu vanjštinu grada, dajući dojam veće obrambene snage. Zanimljiva je činjenica da one u svoje vrijeme nisu služile svojoj svrsi. U vremenima velike seobe naroda kada su prvi upadi prekodunavskih plemena zaprijetili Istri, starije zidine nadograđene su s vanjske strane novim „oklopom“ od velikih kamenih blokova koji udvostručuju debljinu bedema i tako ga učinile čvršćim i konstrukcijski jačim. Stariji i noviji zid uglavnom su prilijepljeni jedan na drugoga, ali na nekim dijelovima oni su bili udaljeni jedan od drugoga i nekoliko metara.

Ako danas prolazimo pored zidina može nas očarati donji sloj zidina na potezu od Herkulovih do Dvojnih vrata koji čine lijepo ukrašeni, klesani kameni spomenici koji su nekada služili sasvim drugoj svrsi: ima tu dijelova stupova, reljefa s ljudskim likovima, dijelova natpisa... Zbog tada velikog straha od neprijatelja i brzina gradnje koja je bila potrebna zbog mogućih opasnosti, tadašnji graditelji su za ojačanje bedema počeli koristiti dijelove tada već napuštenih i polusrušenih nadgrobničkih spomenika. (Matijašić, 1996: 55 – 59)

²³ A. De Ville, *Portu set urbis Polae antiquitatum, ut et Thynnorum piscationis descriptio curiosa. Lugduni Batavorum* (Lyon), s.a. (Venetiis 1633) (prijevod M. Križmana u „Istra“, br. 119. n.s., god. 29., br. 1/2, Pula 1991., 16-24.)

Slika 8: Dvojna vrata (*Porta Gemina*)

Mnogi smatraju da su Dvojna vrata ili *Porta Gemina* zasjenjena ljepotom i položajem Zlatnih vratiju ili Slavoluka Sergijevaca. Nekoć su bila dio glave komunikacije prema antičkom kazalištu, dok su u današnje vrijeme pod okriljem predivne goleme građevine, zgrade Arheološkog muzeja i visokih cedrova u njegovom parku te predstavljaju gotovo slijepi put. Zgrada muzeja je nekoć bila zgrada njemačke gimnazije, nastala krajem prošlog stoljeća po nacrtima arhitekta Natalea Tommasija, a muzej je ovdje preseljen 1930. godine.

Dvojna vrata sagrađena su koncem II. st. na ostacima starijih rimskih vrata. Vjeruje se da su imala dekorativnu funkciju ulaza u antičko kazalište. To je skladno građena jednostavna konstrukcija, ne odveć velikih dimenzija, s dva lučna prolaza ukrašena s tri polustupa na čijem se vrhovima nalaze kompozitni kapiteli. Cijeli je sklop povezan u jednu harmoničnu cjelinu reljefnim vijencem koji poput fine merlature oplemenjuje vrata. U svodu lukova, u gornjem dijelu, iznad svakog otvora vidi se prorez za spuštanje rešetke kojom su se vrata zatvarala. Stoljetna oštećenja vidljiva su na cijeloj konstrukciji koja je u više navrata zamijenjena novim elementima. Jedan od polukapitela nije bilo moguće vratiti na prvotno mjesto te je on nadomješten novim, a izvorni se nalazi tik do vrata, na ogradnom zidu ulaza u dvorište

Arheološkog muzeja. Cijela je građevina bila zatrpana mnogo prije XIII. st. da bi pojačala obrambenu strukturu grada. Njezino iskopavanje izvršeno je početkom XIX. stoljeća pošto su bili vidljivi gornji lukovi. Godine 1831. otkrivena je natpisna ploča od bijelog mramora koja spominje bogatog pulskog građanina Lucija Menacija Priska, koji je o vlastitom trošku od 40.000 sestercija²⁴ sagradio jedan od vodovoda grada. Danas natpis zauzima gornji središnji prostor vrata gdje ga je 1857. godine dao postaviti Pietro Kandler²⁵. (Matijašić, 1996: 59, 61 – 62)

Slika 9: Herkulova vrata (Porta Ercole)

Herkulova su se vrata djelomično ukazala na danjem svijetlu tek 1816. Pietro Nobile, arhitekt zadužen u to doba za radove na obnovi i zaštiti antičkih spomenika Pule, uočio je na luku reljef bradate glave i toljage; ne upuštajući se u poblizu interpretaciju reljefnog prikaza, zaključio je da se vjerojatno radilo o gradskim vratima. Nobileov nasljednik Francesco Bruyn prvi je zabilježio g. 1818. natpis uklesan u luk lijevo od toljage. U to se doba u reljefnom prikazu

²⁴ sestercij (latinski sestertius, od semis tertius: pola trećega), rimski novac. Počeo se kovati oko 210. pr. Kr., a najstariji su sačuvani primjerci iz 269. pr. Kr. U početku se bilježio znakom IIS, a poslije spajanjem prvih dviju crta kao HS. U doba Republike kovani su ga od srebra, a za vrijeme Carstva od bronze. Manja jedinica bio je as, tako da je 1 sestercij vrijedio 2,5 asa. U latinskim tekstovima izrazom sestertius uz gl. brojeve označavaju se novčane svote do 1000 sestercija, a izrazom sestertium (genitiv mn.) svote od 1000 do 100 000 sestercija, odn. korištenjem priložnih brojeva za veće svote.

²⁵ Kandler, Pietro, povjesničar i arheolog (Trst, 23.V.1804 – Trst, 18.I.1872)

prepoznaju glava Herkula i njegov atribut, no nema još kvalitetnih pomaka u dataciji izgradnje vrata niti u interpretaciji natpisa. (Starac, 2000: 61 – 62)

Herkulova vrata (srednj. tal. naziv Porta Ercole, S. Stefano), jedan su od najpoznatijih antičkih spomenika u Puli. Jednostavnog su oblika, te se smatra da su sagrađena na prijelazu iz II. u III. st. Najstarija su sačuvana gradska vrata, čiji otvor je širok 3,6 metra, a visina prelazi 4 metra. Okvir vrata izrađen je od pravilno klesanih kamenih blokova.²⁶ Na vrhu luka je uklesana Herkulova glava, na kojoj se razaznaju brada, kovrčava kosa i toljaga. Neki smatraju da je to bio zaštitni znak grada, čemu u prilog ide činjenica da se na pronađenoj ploči, koja je datirana prijelazom iz II. u III. st., rimska Pula pod punim imenom naziva *Colonia Iulia Pollentia Herculanea*. Pokraj reljefa vidljiv je, iako vrlo loše sačuvan, natpis u dva retka u kojem se spominju rimski građan Lucije Kalpurnije Pizon (u nastavku iza njegova imena izbrisan dio teksta, što je učinjeno za trajanja Rimskog carstva, ne kasnije) i Gaj Kasije Longin. Vjeruje se da su poslani vjerojatno na čelo grupe useljenika sredinom I. st. pr. Kr. s ciljem osnivanja nove kolonije na ovom mjestu. Prvi je, prema izvorima, bio tast Julija Cezara, odnosno otac njegove žene Kalpurnije, a drugi brat istoimenog Kasija Longina koji je sudjelovao u Cezarovom ubojstvu. Detalji i točan razlog upisivanja njihovih imena u Herkulova vrata nisu poznati. Važnost Herkulovih vrata sa svrhom ulaza u grad, za vladavine Rimljana vjerojatno nije bio od važnosti. To možemo zaključiti po malom broju dekoracija na spomeniku čime se uopće ne razlikuje od vanjskog plašta pulskih gradskih bedema. Vrata su bila jedan od 6 ulaza u grad s kopnene strane, pod nazivom Ercole (S. Stefano), dok u vijestima iz tridesetih godina XVII. stoljeća kada je izgrađena središnja gradska utvrda na Kaštelu o njima nema niti riječi. Vide se na bakrorezima s početka 19. stoljeća gdje su gotovo u potpunosti zatrpana zemljom. Prema slici, iz hrpe viri gornji dio luka, a razlog zatrpavanja je efikasnija obrana grada za nemirnih srednjovjekovnih razdoblja, što je učinjeno vjerojatno prije 13. stoljeća. Iskopana su početkom XIX. stoljeća kao što je spomenuto ranije u tekstu, a zahvaljujući talijanskim arheolozima tridesetih godina XX. stoljeća očišćena su od naslaga i konzervirana. U tom obliku stoje i danas tamo, na ulazu Zajednice Talijana u Puli.²⁷

²⁶ <http://www.ami-pula.hr/spomenici/herkulova-vrata/>

²⁷ <http://istrapedia.hr/hrv/1917/herkulova-vrata/istra-a-z/>

4.3.2. Forum, Augustov hram

Slika 10: Forum u Puli (za vrijeme arheoloških iskopanja)

U Puli se glavni trg u starom gradu i danas naziva **Forumom**. Forum je bio glavno sastajalište antičkoga grada, jezgra gradskog života, prostor za javna okupljanja, političko djelovanje, obavljanje kultova. U njegovoj blizini bila je i tržnica, te trgovine s raznom robom i prostorije za okrpju. Kao najznačajniji javni prostor u graditeljsko-umjetničkom, kiparskom smislu najuređeniji i najdotjeraniji dio grada, svaki građanin morao je proći glavnim trgom. Sam je trg u antičkom gradu predstavljao ranu pačetvorinastu površinu (u Puli 39 x 82 m), okruženu s tri strane trijemom, dok je s četvrte obično bio najvažniji hram, onaj u kojemu se štovao službeni državni kult Kapitolijskog trojstva (Jupiter, Junona, Minerva). Trijem se koristio kao zaštita od kiše i sunca, njime se moglo šetati duž rubova trga, ali iz trijema se ulazilo u sve javne i trgovačke prostore koji su bili smješteni na samom Forumu. Forumski prostor u antičkom je gradu sinonimni pojam za mjesto gdje su se obavljale sve gradske funkcije: tu su bogati pripadnici viših staleža sudjelovali u radu gradskog vijeća, tu su svoje urede imali gradski službenici i sve javne službe. Ovdje su se donosile odluke, na to su mjesto dolazili glasnici iz glavnoga grada, iz Vječnog Rima, ovdje se, ukratko, zrcalio svekoliki život grada. (Matijašić, 1996: 67 – 68)

Zbog građenja stambenih prostora, tijekom vremena površina Foruma se smanjila. Trijem, dekurija i sudbena bazilika više nisu služili svojoj izvornoj, prvobitnoj funkciji, te su pregrađeni, srušeni, a iznad njih i preko njih izgrađeni su novi prostori. Forum u Puli je do našeg vremena zadržao svoje javne funkcije, a povijesna komunalna palača i danas je sjedište gradskih i županijskih vlasti. Međutim, ta je javna ustanova danas tek simbolično okružena trgovačkim, a pretežito stambenim objektima. Na današnjem trgu vidljive su naslage gotovo svih graditeljskih razdoblja Pule: od antičkog, preko srednjovjekovnog, do ranog modernog doba i današnjih dana.

Spomenik koji se danas prvi primijeti tj. „zapne za oko“ onoga tko dođe na glavni gradski trg jest **Augustov hram**.

Slika 11: Augustov hram

Na kraju I.st.pr.Kr., u Augustovo doba, počinje izgradnja novoga foruma, pa se prvotnomu kapitolijском hramu dodaju dva hrama blizanca tipa prostila tetrastila u korintškome slogu s

dubokim trijemovima koji odgovaraju Vitruvijevim proporcijama. Najprije se podiže tzv. Dijanin hram, između baze kapitolija i bazilike, a potom *Augustov hram* (između 2. i 14. god.), koji zajedno s kapitolijem i okolnim prostorom tvore povišeni dio foruma.²⁸ **Augustov hram** je u potpunosti sačuvana antička sakralna građevina. Hram je bio posvećen božici Romi i caru Augustu, sagrađen je vjerojatno u prvom desetljeću I. st. poslije Krista. U srednjem vijeku namjena je bila raznovrsna te je služio kao spremište žita, navodno je kraće vrijeme bio i kršćanska crkva. Na njegovom zidnom plaštu iznutra i izvana vidljivi su tragovi probijanja novih prozorskih otvora, pregrađivanja po visini u tri kata, ali i tragovi požara koji su mu u više navrata uništavali krovnu konstrukciju. Hram je naposljetku, koncem drugog svjetskog rata pogodila zrakoplovna bomba koja se rasprsnula u trijemu između stupova, te je gotovo do temelja bio srušen. Ponovo su ga izgradili, rekonstruirali talijanski arheolozi u dvije godine savezničke vojne uprave (1945.-1947.), pa je danas opet onakav kakav je bio i prije bombardiranja. Pri rušenju je, međutim, nestao veliki dio natpisa na vijencu iznad stupova pročelja, koji nam je objašnjavao da je hram bio posvećen „*božici Romi* (personifikaciji Rima) *i caru Augustu, sinu božanskog Cezara, ocu domovine*“. Od natpisa je ostala samo prva trećina, dok se ostatak nije mogao rekonstruirati. U rimsko doba slova su bila izrađena od bronce, ali njihovi su obrisi izdubljeni u kamenu, pa se i preživjeli ostatak natpisa jasno vidi na lijevoj strani vijenca pročelja. Natpis na hramu je vrlo važan jer datira gradnju hrama za života cara Augusta.²⁹

4.3.3. Slavoluk Sergijevaca

Sama riječ slavoluk označava arhitektonsku građevinu koja označava samostalni objekt, tzv. trijumfalni luk. Slavoluk Sergijevaca je jedan od najcjelovitije sačuvanih spomenika u Hrvatskoj te se smatra jednim od najvrjednijih spomenika u svijetu. Iako postavljen kao samostojeći objekt s unutrašnje strane glavnih gradskih vrata antičke Pule, vjeruje se da je bio zamišljen kao dio gradskih vrata. Prema natpisima i stilskoj analizi samoga slavoluka, saznajemo da je sagrađen početkom Carstva, po mišljenju mnogih, oko 29. godine pr. Krista, kao poklon gradu od obitelji Sergijevaca čija su imena i navedena na gornjoj trabeaciji³⁰ i na atiku. (Suić, 2003)

²⁸ <http://www.istrapedia.hr/hrv/755/forum-u-puli/istra-a-z/>

²⁹ <http://www.istrapedia.hr/hrv/1506/augustov-hram/istra-a-z/>

³⁰ trabeacija (prema latinskom trabs: greda), u antičkom graditeljstvu, vodoravni sustav greda koji počiva na stupovima, a čine ga tri osnovna elementa: arhitrav, koji leži izravno na kapitelima, dekorativni friz i završni korniš sa simom. Oblikovne značajke trabeacije različite su u dorskom, jonskom i korintskom stilu. U širem značenju, svi graditeljski strukturalni elementi koji povezuju okomite konstruktivne dijelove.

Slika 12: Slavoluk Sergijevaca

Mogli bismo reći da je Slavoluk monumentalna skulptura službenog karaktera, koji je osim slavolučne arhitekture, imao reljefe i dekoraciju, a na atici slobodne statue od kojih su danas sačuvane samo baze s imenima. Reljefi na Slavoluku su razmjerno plitki, a tematika je posuđena iz trijumfalne ikonografije. Bez obzira na tematiku, Slavoluk nije imao nikakve veze s trijumfom. Reljefom prikazane krilate Viktorije „boginje pobjede“, borbe orla sa zmijom, girlande što nose eroti, akantusove vitice i loza, već su viđene scene na mnogim javnim spomenicima u Rimu. Postavlja se pitanje zašto je i tko dao izgraditi tako veliku i nepobitno velebnu arhitektonsku skulpturu. Vjeruje se da je Salvija Postuma, iz obitelji Sergijevaca (udata

u tu obitelj), dala izgraditi velebni spomenik svojim novcem, vjerojatno kapitalom koji je naslijedila od obitelji. Tom vjerovanju u prilog ide dokaz da se na samom spomeniku vidi njezino ime koje je dala ovjekovječiti na dva mjesta. Na vrhu atika, između lijevog i srednjeg natpisa ispisano je njezino ime: *SALVIA POSTUMA SERGI* (značenja: Salvia Postuma, Sergijeva žena). Na frizu iznad luka, na središnjem mjestu arhitektonske dekoracije slavoluka, uklesan je natpis: *SALVIA POSTUMA SERGI DE SUA PECUNIA* (značenja: Salvia Postuma, Sergijeva žena, svojim novcem = čitaj: učinila). Iz natpisa se, dakle, može iščitati da je željela istaknuti da spomenik nije bio javna investicija. (Matijašić, 1996)

Na temelju stilske analize došlo se do saznanja da su na vrhu atika spomenika, iznad natpisa bile usidrene noge kipova triju Sergijevaca, a dokaz tome su uklesani otisci rupa u kamenu. Izniman osjećaj za proporcije pokazuju strukturalni elementi slavoluka, a to se vidi u odnosu širine i visine cijele građevine koji je savršeno zamišljen i izveden. Obzirom da je predodređen da stoji samostalno, izolirano, podignut je poviše dva pilastra nosača, koji mu služe i kao stilobat, kameno postolje na kojemu počiva stup hrama. Iz postamenta (podnožja) sa svake strane izranjaju po dva velika kanelirana polustupa (ugaoni su tričetvrt stupovi jer se samom jednom četvrtinom opsega drže za podlogu). Kanelirani polustupovi određuju širinu svakog nosača središnjeg luka. Ugaoni pilastri koji nose luk dekorirani su sa sve tri strane motivima akantusovih vitica, od kojih one na unutrašnjem licu podsjećaju na gracilne akantusove volute s Augustova žrtvenika mira (*Ara pacis*). Vitice se granaju u svim smjerovima, simetrično i pravilno i tako ne ostavljaju ni mali, neznatni dio slobodne površine.

Reljef orla koji sam spomenula na početku, a koji se nalazi na vrhu luka, bio je simbol rimske države. Bori se sa zmijom koja je simbol zla, u ovom slučaju, simbol neprijatelja Rima. Taj reljef vidljiv je samo iz neposredne blizine dok prolazimo ispod njega.

Masivni vijenac čini središnji dio ukrasa, međutim friz koji obujmljuje slavoluk ipak bi bio najzanimljiviji dio. Osim što se na njemu nalazi natpis ranije spomenute Salvije Postume, ovdje su također vidljivi na obje strane natpisa u reljefu, čitavi nizovi oružja i predmeta iz vojničke opreme: štitovi i kacige, štitnici za koljena i pojasevi, mačevi i koplja. Sve su to predmeti koji su pripadali ratničkoj tradiciji Rimljana. Streha je tipizirana, s onim redom elemenata koji se javljaju na većini sličnih spomenika. Ona u tri dijela prati osnovni raspored volumena slavoluka: dva bočna istaka na strehi odgovaraju polustupovima, a središnji dio, iznad luka, uvučen je i time ublažava dojam masivnosti. Na mjestu gdje druge građevine imaju trokutasti zabat koji na pročelju predstavlja projekciju dvovodnog krova, slavoluk ima masivni podložak kipova – atiku, u koju su uklesani natpisi.

U koncepciji same građevine i njenoj izvedbi prepoznatljivi su izravni utjecaji kasnohelenističkog utjecaja. Međutim, nije samo prepoznatljiv utjecaj kasnohelenizma već i nazočnost majstora zanatlija, koji su u Pulu po narudžbi došli s Istoka. Majstori su bili putujući kameni klesari ustrojani vjerojatno u radionicu koja se selila u potrazi za poslom.

Slavoluk Sergijevaca zahvaljujući svojoj monumentalnosti, svojem stilskom izgledu i značenju, osebnom ljepotom bio je jedan od najzanimljivijih antičkih spomenika te je čak i u kasnijim razdobljima pobuđivao zanimanje za njegovo daljnje proučavanje. U prilog tome idu podaci tj. crteži čak i velikog Michelangela Buonarrotija, ali i crteži, zapisi i knjige drugih, kasnije povijesno poznatih graditelja, teoretičara, arhitekata i putopisaca.³¹

4.3.4. Teatri i amfiteatar

Teatar u gradu predstavlja kulturnu razinu njegova stanovništva. Veličina grada nije bitna, tj. ne ovisi o gradnji teatra o čemu svjedoči upravo grad Pula, koja je imala čak dva teatra (manji i veći) i jedan amfiteatar koji rado nazivamo „Arena u Puli“.

Postoje dvije vrste teatar, rimski i grčki. Rimski, kao i grčki, ima tri glavna elementa, a to su scena (lat. *scaena*), gledalište (lat. *cavea*) i orkestru (lat. *orchestra*). U rimskom kazalištu kora više nema pa i orkestra često služi kao dio gledališta. Polukružnog je oblika. Radnja se odvija na povišenom podiju ispred gledališta, a kulisa je pročelje scene (lat. *scaenae frons*), dinamički raščlanjeno i ukrašeno izuzetno bogatim arhitektonskim elementima, s najbještavijim prospektom. Vrlo često se za smještaj gledališta, kavee, iskorištava neka prirodna padina kao što je to primjer kod oba teatra u Puli. (Suić, 2003)

Kod svakog spomena Pule svakom će prvo ipak pasti na pamet poznati amfiteatar tzv. Arena u Puli, međutim, mali je broj onih koji su upoznati s činjenicom da u Puli postoje i dva teatra, jedan manji koji se nalazi unutar gradskih bedema, te veći koji se nalazi izvan gradskih bedema.

³¹ <http://www.istrapedia.hr/hrv/1913/slavoluk-sergijevaca/istra-a-z/>

Slika 13: Malo scensko kazalište unutar gradskih bedema

Malo scensko kazalište nalazilo se na istočnom dijelu, padinama središnjeg gradskog brežuljka, današnjeg Kaštela. Do danas su sačuvani ostaci u dužini od 62 metra. Možemo reći da je kazalište bilo skladna građevina koja se sastojala od scenske zgrade, polukružne orkestre i polukružno oblikovanim stepenicama gledališta. Stepenice gledališta bile su dijelom usječene u živu stijenu brda. Postojala su tri monumentalna ulaza kroz koje se u zgradu ulazilo, a stepenište je bilo obilježeno imenima zakupaca. Iako su kazališta bila državne ustanove i financiralo ih se iz državne blagajne, velik broj posjetitelja/gledalaca bilo je iz bogatih obitelji, mecena te su oni sudjelovali svojim donacijama. (Matijašić, 1996: 125 – 127)

Scenska zgrada kazališta odvojena je od gledališta, između njih nalaze se lateralni pristupi orkestri i gledalištu. Svojom dužinom ne odgovara promjeru gledališta. Vidljivo je kraća, a seže otprilike do pojasa koji je dijelio gornju i donju kaveu (*imma cavea*). Pristupi kroz Dvojna (*Porta Gemina*) i Herkulova vrata vodili su iz predgrađa prema teatru. Imalo je dva kata gledališta. Za gornji kat gledališta bili su dignuti masivni kameni potporni zidovi, a zadnji red u gledalištu bio je visok koliko i scenska zgrada koja se nalazila ispred današnje zgrade Arheološkog muzeja. (Suić, 2003: 260)

Malo rimsko kazalište u Puli dugo je bilo padina obrasla vegetacijom, sve dok njegov sjeverni ulaz nije 1903. godine otkrio Anton Gnirs, da bi se naknadno otkrili dijelovi polukružnog gledališta isklesanog u živoj stijeni, plato kazališta kao i ostaci temelja scenske zgrade. Danas se planira njegova obnova te bi obnovljeno Malo rimsko kazalište trebalo imati 2.000 gledateljskih mjesta.³²

Veći teatar u Puli (*Theatrum Iulii*) smješten je na uzvišenju izvan gradskih bedema. Nastao je negdje potkraj Republike ili na samom početku Carstva, a danas se mogu vidjeti ostaci u tragovima koji se nalaze podno brežuljka Monte Zaro, pokraj današnjih Stuba Jurine i Franine. Ostaci su zapravo samo obrađeni blokovi temelja jer je u srednjem vijeku sve ostalo razneseno kako bi se kamen ove građevine mogao koristiti za gradnju crkava i palača. Kazalište je moglo primiti 4 do 5 000 gledatelja što bi značilo svu gradsku populaciju. Dužina je bila 85, a širina 120 metara, dok je veličina orkestre definirana na 25 metara u promjeru. Scenska zgrada visine 32 metra imala je krov u 3 dijela s keramičkim pokrovom. Iako fasada nije sačuvana, može se pretpostaviti da je, kao i kod drugih kazališta, imala u gornjem dijelu nosače za jarbole koji su držali užad za rastezanje platnenog pokrova nad gledalište. Scenska zgrada je imala 3 etaže, može se pretpostaviti da se u srednjem dijelu nalazio istaknuti rizalit³³ na dvije, razmjerno više etaže. Svakoj etaži pripadala je druga vrsta mramornih arhitrava i vijenaca, koji se međusobno razlikuju po obliku i veličini. Zatvorenost arhitektonskog sklopa i povezanost scenske zgrade s gledalištem dovode do zaključka da se gledalištu pristupalo silaskom publike iz gornjih redova (*summa cavea*). Ono što ovaj teatar čini posebnim, drugačijim od drugih je to što je središnji dio scene okrenut koji je okrenut prema gledalištu neznatno prelazio dužinu osnovice orkestre te, a smješten je bio između dva prolaza koji kroz pročelje scene vode na podij. Kod većine kazališta, glavni pristup je bio riješen centralno, preko glavnih vrata (*porta regia*). (Suić, 2003); (Matijašić, 2005)

Amfiteatar u Puli često se naziva i Arena u Puli. Značenje riječi arena dolazi od latinske riječi *harena* – pijesak jer je u rimsko doba bila posuta pijeskom kojim su se poslije svake borbe posipali tragovi krvi ljudi i životinja Arena je najveći i najsačuvaniji spomenik antičkog graditeljstva. Plašt amfiteatra s 4 stubišna tornja, uspoređujući ga s više od 200 rimskih amfiteatra, najsačuvaniji je i rijedak primjer jednostavnih tehničkih i tehnoloških rješenja. Jedini je amfiteatar na svijetu čija su sva tri rimska arhitektonska reda u potpunosti očuvana. Nalazi se na 6. mjestu među rimskih amfiteatara na svijetu. Pulski amfiteatar stoji uz bok

³² <http://www.glasistre.hr/vijesti/kultura/dovrsetak-obnove-moguc-za-2-godine-ali-s-11-mil-eura-526105>

³³ arhit. Istaknuti dio pročelja koji u cijeloj visini izbija iz zidne mase.

svjetski poznatim amfiteatrima u Pompejima u Italiji, Nimesu i Arlesu u Francuskoj te El Džemu u Tunisu, Koloseumu u Rimu i Areni u Veroni. Arena kao jedna od kulturnih blaga Hrvatske još se ne nalazi na Popisu svjetske baštine UNESCO-a. Iako je 2 puta bila nominirana za Listu, kandidatura je povučena, a razlog tome je to što je tijekom godina imala previše zahvata koji nisu bili u skladu s izvornikom. Pulska Arena se nalazi na novčanici od 10 kuna uz tlocrt Motovuna.

Arena je orijentirana u smjeru sjever-jug, a smještena je sjeveroistočno od gradske jezgre. Sama arena tj. borilište, dužine je 67,90 metara, a širine 11,60 metara. Masivnost je pojačana snažnom rustičnom tehnikom vanjskog paramenta, a jednako tako dvjema kulama pravokutnog tlocrta uz zapadni plašt. Vanjski plašt građevine djeluje neovisno i odvojeno od građevinske mase potporna koje nose gledalište. Šest otvora – nadsvođenih pristupa vodi kroz ulazne arkade i hodnik između vanjskog paramenta i lica supstrukcijske mase na gledalište sa zapadne strane, od kojih dva ulaza ishode iz bočnih kula. Istočnu i zapadnu polovinu arene dijele *porta Libitinae* i *porta triumphalis*. Na gornjem katu (*moenianum summum*) nalazili su se pravokutni prozori u vanjskom plaštu te red arkada od trijema iznad drugog kata. Glavna loža bila je, kao što je to i u današnje vrijeme u kazalištima, namijenjena uglednim posjetiocima, a nalazila se u sredini duže strane donjeg zapadnog menijana. Jedan od svima povijesno poznatih razloga dolaska posjetioca bila je borba gladijatora sa zvijerima (*carceres*). Zvijeri su se nalazile u zatvoru, podzemnom hodniku ispod same arene. (Suić, 2003: 262 – 263)

Danas je vidljiv samo kameni plašt, 72 luka, dva niza arkada i u najgornjem nizu 64 četvrtasta prozora. Unutrašnjost nije očuvana.³⁴

Arena je bila u funkciji do V. st. kada su gladijatorske igre zabranjene, a u VII. st. i borbe s divljim zvijerima. Od tada se za izvedbu drugih građevina iz unutarnje arhitektonske strukture počela vaditi gotova kamena građa. U XIII. st. određuju se stroge zabrane za odnošenje toga kamena te se od druge pol. XIX. st. opasuje se visokom ogradom. Oko 1425. u njoj su se priređivale svetkovine na blagdan sv. Ivana. Od namjere potpunog rušenja spasio ju je 1583. mletački senator Gabriele Emo, zatim 1632. franc. vojni inženjer A. De Ville, graditelj pulske mletačke utvrde. Na početku XVI. st. za nju su se počeli zanimati poznati graditelji i znanstvenici (S. Serlio i A. Palladio). Od XVIII. do sred. XX. st. istražuju je, kao jedini amfiteatar u svijetu s gotovo potpuno očuvanim vanjskim pročeljem (plaštom) i karakterističnim stubišnim tornjevima, mnogi arhitekti, arheolozi i umjetnici. Postaje

³⁴ <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=97>

predmetom proučavanja rimskog graditeljstva (S. Maffei, G. Piranesi, J. Stuart, N. Revett, C. L. Clérisseau, R. Adam, G. Carli, L. F. Cassas, K. F. Schinkel, T. Allason, P. Nobile, P. Stancovich, G. Carrara, F. Brūyn, A. Gnirs, E. Dyggve, M. Mirabella Roberti). Djelomičnom obnovom izvornih prostornih obilježja (borilište, istočno gledalište, G. Brass, 1932) postaje 1930-ih pozornicom za operne priredbe i druge javne manifestacije. Od 1950. služi kao najveće otvoreno hrvatsko gledalište za ljetne priredbe, glazbene (opere), filmske, sportske i druge manifestacije. Na početku 1960-ih istražuje je J. Marasović, sredinom 1980-ih nova arheološka iskopavanja vodi V. Girardi-Jurkić (1984–85), a izvorni izgled detaljno proučavaju A. Krizmanić, J. Marasović, D. Marasović (1984–86). Tada je obnovljen prvi zapadni kružni hodnik, i to u tradicionalnim materijalima i načinu građenja.³⁵

Slika 14: Amfiteatar u Puli

O Areni su nastale mnoge legende: prema jednoj navodno su je preko noći izgradile vile donoseći kamen s Učke, a prema drugoj (koja se ponekad pojavljuje čak u stručnoj literaturi kao tvrđnja) dao ju je graditi car Vespazijan kao dar svojoj ljubavnici, pulskoj liberti Antoniji Cenidi (stoga se rjeđe naziva i Vespazijanovom Arenom).³⁶

4.3.5. Stambena izgradnja i mozaici

Stambena izgradnja antičke Pule i nije tako dobro poznato, a u prilog tome idu istraživanja koja su prethodila izgradnji novih zgrada u starijoj gradskoj jezgri. Tokom raščišćavanja ruševina

³⁵ <http://www.istrapedia.hr/hrv/113/arena-u-puli/istra-a-z/>

³⁶ <http://www.istrapedia.hr/hrv/113/arena-u-puli/istra-a-z/>

nakon bombardiranja 1944.-1945. pronađeno je vrlo malo ostataka stambenih građevina antičke Pule: temelji zidova, trijemova, dijelovi podnih mozaika. Razlog nemogućnosti boljeg poznavanja stambene izgradnje je taj što je tokom godina, i nakon rimskog doba, grad nastavio postojati na istom mjestu te se u svakom novom povijesnom razdoblju nešto nadograđivalo, rušeći i pregrađujući nepotrebne stare elemente. (Matijašić, 1996: 163)

Vrlo često su se kod pronalaska ostataka stambenih građevina antičke Pule mogli vidjeti i već spomenuti mozaički podovi. Tehnika mozaika vrlo se često koristila u čitavom rimskom svijetu. Bila je odraz bogatstva, blagostanja i luksuza. Osim mozaika, u ukrase stambenih kuća ubrajamo i oslikane zidove. Lošije su sačuvani, uglavnom u sitnim ulomcima obojene žbuke. Gradska stambena kuća (*domus*) imala je uobičajen raspored prostorija u slijedu: ulazni prostor *atrij* na četiri stupa – *blagavaonica (triklinij³⁷)* – unutrašnje dvorište (*peristil*). Od građevinskog materijala kamen se koristio za izradu vanjskih vidljivih dijelova arhitekture. (Matijašić, 2005: 8)

Postojali su stambeni blokovi s jednom kućom jednog vlasnika/jedne obitelji i višekatni stambeni blokovi s više jedinica za stanovanje. Ipak, za antičku Pulu nemamo nigdje podataka o postojanju višekatnih stambenih blokova s više jedinica za stanovanje.

Spomenut ću tri najvažnija pronalaska koja su u uskoj vezi sa stambenom izgradnjom antičke Pule. Zapravo se pronalaskom triju najvažnijih mozaika može slijediti kronologija sačuvanih mozaika. Najstariji je mozaik iz stambene kuće istražene početkom XX. stoljeća na južnim obroncima Kaštela, prilikom gradnje vile uz ulicu Castropola. Po stilskim odredbama (bijela površina uokvirena crnim teserama) datiran je u I. st. pr. Kr. Na crno-bijelom mozaiku prikazana su dva pauna koja stoje na prikazu elegantne vaze s dvije visoke ručke. Pauni su okrenuti u različitim smjerovima, ali gledaju na istu stranu. Prikaz paunova nalazi se u fino dekoriranom medaljonu, a bordura je jednostavne i učinkovite izrade. Tako fina i elegantna izrada otkriva nam vještinu majstora koji ga je izradio. Sam motiv pripisuje se Sososu, poznatom majstoru iz Pergamona. Drugi mozaik, očuvan samo fragmentarno, prikazuje krošnju u cvatu i zmiju koja izlazi iz debla. Vjeruje se da je datacija mozaika iz II. st. pr. Kr. na što upućuju šarene tesere. Treći mozaik je prikaz psa koji lovi zeca, a od njega imamo sačuvanu samo fotografiju. Nalazio se u istoj prostoriji kao i prvi mozaik, onaj s paunovima.

³⁷ triklinij (lat. triclinium < grč. τρικλινιον, od tri- + grč. κλίνη: ležaj), grčka i rimska blagovaonica s trima ležaljka (latinski lecti), raspoređenima oko triju strana kvadratnoga stola. Ukućani i njihovi gosti jeli su u poluležećem položaju, oslonjeni na jastuke, a na svakoj je ležaljci bilo mjesta za tri osobe.

Najljepši i najbolje očuvan primjer mozaičke umjetnosti, svakako i najpoznatiji primjer, mozaik je s prikazom kažnjavanja Dirke.

Slika 15: Mozaik - prikaz kažnjavanja Dirke

Prikaz kažnjavanja Dirke je mozaička cjelina podijeljena u dva jednaka dijela po dužini prostorije čiju je krasio. Naime, mozaik se nalazio na podu jedne vile u donjem dijelu grada uz *decumanus*. U jednom dijelu mozaika je niz šesterokuta koji čine motiv saća, a u svakom šesterokutu je geometrizirana stilizirana rozeta. Vidljivi su jednostavni životinjski likovi riba i ptica. Drugi dio mozaičkog poda ortogonalno je podijeljen u devet nejednakih paralelograma. U okolnih osam polja raspoređene su kompliciranije geometrijske kompozicije. U središnjem polju nalazi se najzanimljiviji figuralni prizor, onaj po kojem je mozaik i nazvan. Na mozaiku su prikazana dva muška lika, dva brata, Amfion i Zet koji se spremaju kazniti Dirku. Ona je prikazana u poluležećem položaju u donjem dijelu polja, a između braće nalazi se bik kojeg oni drže za rogove. Za mozaik se veže mitološka priča o Antiopi, koja je pustivši sinove Amfiona i Zeta na planini Kiteron doselila u Sikion. Tamo se oženila lokalnim vladarom. Poslije se odselila kod njenog strica Lika, kralja Tebe. Likova žena Dirka, u strahu od Antiopine ljepote

i gubitka muža, muči Antiopu na razne načine. Antiopa uz pomoć Zeusa bježi na planinu Kiteron kod sinova, koji su preživjeli uz pomoć pastira. Dirka, došavši na Kiteron svetkovati boga Dioniza, biva ubijena i vezana za bikove rogove, koji će je odvući do izvora koji će po njoj dobiti ime. Iako najvažniji mozaik u Puli, ipak nije pravilno i prikladno zaštićen te tako već godinama gubi boju. (Šuran, 2008: 24 – 26)

4.3.6. Nekropole oko grada

Pula, je kao i ostali gradovi građeni po uzoru na Rim, imala organiziranu nekropolu. Ona se prostirala ispred gradskih bedema i produživala se u pravcu glavnih cesta koje su vodile iz grada prema ostalim smjerovima. O bogatstvu pulske antičko-rimske nekropole, ali i njezinoj rasprostranjenosti, svjedoči velika količina nadgrobnih spomenika, sarkofaga, grobnih urna od kamena, staklene ole i osuariji od alabastra te najpoznatiji od svih, ostaci osmerokutnog mauzoleja. (Mlakar, 1962.)

„Grad mrtvih“ ili Necropolis, područje je pokapanja. Rimljani nisu imali groblja već su pokapali mrtve uz ceste. Razlog tome bilo je strogo pravilo o zabrani pokapanja mrtvih unutar gradskih bedema dok za pokapanje izvan bedema nije bilo nikakvih ograničenja.

Najstariji zapis o pulskoj nekropoli, bogatoj antičkim sarkofazima, opjevan je u Danteovoj „Božanstvenoj komediji“ u „Paklu“:

„*Si com' a Pola presso del Quarnaro*

Fanno i sepolcri tutto il loco varo.“³⁸

Ta nekropola, koju je Dante ugledao, vjerojatno gledajući s vrha brežuljka San Michele i istoimene opatije „San Michele del Monte“, prostirala se na Marsovom polju (*Campus Martius*).

Prema brojnosti i kvaliteti spomenika, najznačajnije područje gradske nekropole pružalo se od Slavoluka Sergijevaca, ispred istočnih obrambenih gradskih zidina do morske obale zaljeva i antičkog Nimfeja. Središte nekropole vjerojatno je bilo na mjestu osmerokutnog mauzoleja koji se nalazio preko puta Dvojnih vrata (*Porta Iovis*). (Girardi Jurkić, 2002)

³⁸ D. Alighieri, Božanska komedija, Pakao, IX, 113 i 115

Slika 16: Osmerokutni rimski mauzolej

Osmerokutni mauzolej grobna je građevina iz I. st. pr. Kr. 1941. godine iskopani su tek ostaci donjeg dijela mauzoleja. Podnožje je kružnog oblika i sastoji se od tri stepenice. Donji dio sastoji se od pravokutnih polupilastra spojenih zidovima od pravilno klesanih i zaglađenih krupnih blokova u tehnici opus isodomum³⁹. Pri dnu je obrubljen profilom od jednostavnih ravnih i izvijenih letvica ukupne visine od 23,5 cm. Mauzolej je bio visok oko 920 cm. Unutar mauzoleja izrubljen je vijenac koji je morao odvajati osmerokutno postolje od središnjeg objekta, kao i cjelokupan središnji i gornji dio građevine. Iznad korintskih polustupova, visine 5 metara od kojih nije ništa ostalo sačuvano nalazio se tropojasni arhitrom i friz s motivima sfingi, grifona i Prijapa, te raskošni vijenac s kimom, konzolama pokrivenim akantusovim listom, ovulima i antemijem⁴⁰ na gornjoj izvijenoj letvici, koji je sačuvan u razmjerno velikom broju. Prema veličini može se pretpostaviti da je središnji dio mauzoleja sadržavao grobnu komoru. Krov je pokrivao cijelu osmerokutnu rekonstrukciju, a vjerojatno je bio u obliku niske osmerostrane piramide od olovnih ploča.⁴¹

³⁹ Opus isodomum - prastara tehnika zidnoga veza od najfinije obrađenih, potpuno pravilnih kvadratičnih kamenih blokova jednake visine, a ponekad i jednake dužine.

⁴⁰ Antemij - pov. umj. antički vegetabilni ukras na arhitektonskim spomenicima i vazama ob. palmete i stiliziran lotosov cvijet

⁴¹ <http://www.istrapedia.hr/hrv/2020/osmerokutni-mauzolej-u-puli/istra-a-z/>

Zapadnije od osmerokutnog mauzoleja uočeni su i temelji drugog mauzoleja, uzidanog u bazu srednjovjekovne kule. Mnogobrojni nadgrobni dijelovi sa spomenutih spomenika bili su ugrađeni u kasnoantičke i srednjovjekovne gradske zidine. Neke od njih otkrivene su prilikom rušenja i raščišćavanja zidina krajem 19. stoljeća i sredinom 20. st. U dijelu sačuvanih zidina između Herkulovih i Dvojnih vrata i danas možemo uočiti ugrađene spolije nadgrobnih spomenika. (Girardi Jurkić, 2002)

4.4. Magistralni pravci – cestovna mreža antičke Pule (Via Flavia)

Flavijejska cesta (lat. **Via Flavia**), najvažnija antička magistrala, povezivala je Istarski poluotok sa Italijom, a prostirala se od Pule do Trsta. Izlazila je iz grada kroz Junonina vrata i prolazila uz morski zaljev ispred amfiteatra poklapajući se s magistralnim pravcem *Via Tarsatica* (s odvojkom *Via Nesactia*) do raskrižja na tzv. Mostu. Rimske ceste služile su primarno kako bi povezale naselja s određenim stupnjem političke i vojne važnosti u rimskoj mreži zaposjedanja prostora. Često su slijedile protohistorijske pravce jer su njima nerijetko putovali i rimski trgovci (lat. *mercatores*), prethodnici osvajanja. Iz pisanih izvora kasnijeg doba saznajemo da su postojale tri vrste cesta: *viae terrenae*, *glareae stratae* i *silicae stratae*. Ceste nisu uvijek bile građene na isti način jer je veliku ulogu imao teren (prirodna podloga) na kojem su se gradile (kamenito tlo, litica, močvara, aluvijalna tla), te prirodni materijal (pijesak, šljunak, kamen). Važno je spomenuti miljokaze⁴² (lat. *miliaria*) upravo zato što je Flavijejska cesta poznata po miljokazu Via Flavia iz vremena Vespazijana koji je pronađen sjeverno od Pule, na kojemu se može pročitati „*viam Flaviam f(ecit)*“. Drugi miljokaz iste ceste pronađen je na Vodnjanskoj cesti kod Galižane. (Matijašić, 1998)

Drugi, iako manji, magistralni pravac važan za spomenuti je onaj pod nazivom *Via Tarsatica* s odvojkom *Via Nesactia*. Grad Pula s drugim gradovima Istre bio je povezan upravo spomenutim magistralnim pravcem. *Via Tarsatica* vjerojatno je polazila od Jupiterovih gradskih vrata (lat. *Porta Iuppiter*) ispred sjeverozapadne strane amfiteatra, prema antičkim gospodarskim imanjima i naseljima u predjelu Šijane, Loborike i Barbana. Cesta se dalje nadovezivala prema Labinu (lat. *Albona*) i Trsatu (lat. *Tarsatica*). Jedan odvojak ove prometnice skretao je iza šijanske šume preko Kostanjevice za Nezakcij (lat. *Nesactium*) te po njemu i dobiva ime *Via Nesactia*. (Džin, 2009)

⁴² Miljokazi – natpisi koji su upozoravali na udaljenost od neke druge točke na cesti, obično su se nalazili na raskrsnicama, uz mostove ili slične važne točke na cesti

5. Današnja funkcija kao kulturni turistički proizvod (antička baština)

Danas je Pula jedan od najposjećenijih gradova u našoj zemlji. Poznat kao grad bogate povijesne i spomeničke baštine čija stara gradska jezgra obiluje vrijednim građevinama. Mogli bi reći da je Pula hrvatski grad koji je najviše pogođen promjena u dvadesetom stoljeću. Kao nekadašnja austro-ugarska vojna luka, zatim centar talijanske uprave u Istri, danas je ipak poznata kao turističko središte koje svojim uvalama i neprocjenjivom antičkom baštinom privlači stotine tisuća turista svake godine. Svojim idealnim prirodnim položajem u zaštićenom zaljevu, područje Pule naseljavalo se tisućama godina, najprije kao ilirsko naselje Histriana, a potom kao rimska luka Polensium. U doba Rimljana započelo je razdoblje u kojem je Pula postala važno središte istarskog poluotoka. Upravo su tada izgrađeni najznačajniji antičko-rimski spomenici, amfiteatar i Augustov hram, Dvojna i Herkulova vrata, Slavoluk Sergijevaca, mozaici. Rimska uprava nije gradu donijela samo spomenike, već je osigurala i komunalne uvjete za život kakvi neće postojati u drugim gradovima još tisuću godina kasnije, pa se tako procjenjuje kako je grad već 45. godine prije Krista imao sustav vodovoda i kanalizacije.

Pula, kao poznato naselje prapovijesnog naroda Histra, u kojem su još stari Rimljani osnovali koloniju u 1. stoljeću prije Krista i nazvali ju Colonia Pietas Iulia Pola (Pietas po milosrđu, Iulia po Gaju Juliju Cezaru), važno je i ujedno najstarije turističko središte istočne jadranske obale.

Arena, od lokalnog stanovništva nazvana i pulskim amfiteatrom, nezaobilazno je i vrlo traženo mjesto svih turističkih obilazaka grada Pule. Arheolozi smatraju da je u doba antike imala pokrov od drvenih greda, preko kojih su se prevlačila ogromna platna, koja bi posjetitelje štitila od kiše ili sunca. Odlazak u amfiteatar bio je dio društvenog života antičke Pule, s brojem sjedećih mjesta preko 20 000, što je odraz velikog broja stanovnika toga vremena, a što daje i veliku važnost Puli, jer su se tamo održavala javna suđenja, pogubljenja razbojnika, ubojica i neprijatelja Rima, kao i najveći spektakli, poput borbi gladijatora. Danas u Arenu može stati samo oko 5 000 posjetitelja, no usprkos tome što je to četiri puta manje nego u doba antike, ipak je ostala mjesto brojnih kulturnih, sportskih i zabavnih manifestacija. U Areni je do sada prikazano na stotine filmova u sklopu Pulskog Filmskog Festivala, koji se počeo održavati još 1954. godine.

Herkulova vrata najstariji su antički spomenik Pule iz doba osnutka kolonije, a Dvojna vrata iz 1. stoljeća, nalazila su se na ulazu u Malo rimsko kazalište, gdje se još uvijek organiziraju

kulturni događaji tijekom ljetnih mjeseci. Ta dvojna vrata jedina su sačuvana od ukupno njih dvanaest.

Augustov hram na Forumu, nalazi se na mjestu poznatom kao popularno večernje okupljalište brojnih turista uz piće na jednoj od brojnih terasa.

Zlatna vrata, po kojima se zove gradski trg Portarata – prema Porta Aureata, glavna su gradska vrata, a na trgu je u prvom planu i Slavoluk Sergijevaca, kojem se divio i slavni Michelangelo. To je privatni antički spomenik te moćne pulske obitelji, koji također spada u najstarije spomenike Pule i jedno je od omiljenih mjesta za fotografiranje u gradu.

Danas se svi ti spomenici nazivaju kulturnom baštinom grada Pule. Svaki od tih spomenika priča svoju priču. Postoje mnogi znanstvenici i arheolozi, ljudi koji su, mogli bi reći, čitav svoj život posvetili pronalasku i istraživanju arheoloških ostataka svih tih spomenika, oni koji te priče i to doba antike u Puli „oživljavaju“. Sam grad Pula, njegova uprava i također Ministarstvo kulture Republike Hrvatske pokušavaju raznim EU projektima financirati arheološka iskapanja i obnavljanje antičke baštine grada.

6. Zaključak

Pula je najveći grad Istarskog poluotoka smještena na jugozapadnom dijelu Poluotoka. Ona je gospodarsko središte i još od antičkog doba, važna tranzitna luka. Rimljani su osnutkom grada odredili njegov fizički opseg, ali su osim toga položili i pravce osnovnih komunikacija radi planiranja javne i privatne izgradnje, jer grad čine, osim bedema i svih potrebnih sadržaja, još i „gradski“ izgled, ulice i trgovi. Najviše arheoloških ostataka upravo je iz razdoblja rimske antike, a najviše ih je sačuvano iz prvoga stoljeća naše ere. Da je ona najstariji grad istočne jadranske obale svjedoče podaci da su stari Rimljani osnovali koloniju već u 1. stoljeću prije Krista. Nazvali su je *Colonia Pietas Iulia Pola*. *Pietas* po milosrđu, *Iulia* po Gaju Juliju Cezaru. Iako je tada postala grad/kolonija Pula je do tada postojala kao tisućljetno naselje prapovijesnog naroda Histra. Od dvanaest gradskih vrata, sačuvana su samo Herkulova vrata, najstariji antički spomenik Pule koji datira u doba osnutka kolonije i Dvojna vrata iz 1. stoljeća koja su se nalazila na ulazu u Malo rimsko kazalište čiji su ostaci i danas vidljivi. Danas se u njemu još uvijek organiziraju kulturni događaji tijekom ljetnih mjeseci. Glavna gradska vrata bila su Zlatna vrata. Ona, nažalost nisu sačuvana, ali se po njima zove gradski trg *Portarata* – prema *Porta Aureata*. Slavoluku *Sergijevaca*, privatnom antičkom spomeniku moćne pulske obitelji, koji također spada u najstarije spomenike Pule, divili su se brojni umjetnici starih vremena poput čuvenog renesansnog slikara Michelangela. Augustov hram na Forumu jedini je očuvan od povijesno poznata tri. Središnji je bio posvećen bogu Jupiteru, bočni koji je očuvan samo u fragmentima na začelju Gradske palače božici *Diani*, a Augustov hram, koji je i danas moguće posjetiti, posvećen je caru Augustu i božici *Romi*. Hram je restauriran nakon Drugoga svjetskog rata jer je bio do temelja srušen tijekom bombardiranja obližnjeg brodogradilišta. Amfiteatar, danas poznat kao „arena u Puli“ nije sačuvan u potpunosti te je danas vidljiv samo kameni plašt, 72 luka, dva niza arkada i u najgornjem nizu 64 četvrtasta prozora. Unutrašnjost nije očuvana. Iz antičkog doba nisu ostale samo arhitektonske građevine, spomenici već i najveći antički podni mozaik u Hrvatskoj čija je tema iznimno rijetka pojava u svijetu. Mozaik prikazuje mitološku priču kažnjavanja *Dirke* i dio je *Dionizijskoga* kulta. Otkriven je nakon rušenja zgrade tijekom zračnih napada u Drugome svjetskom ratu. Postoji još nekoliko slučajnih nalazišta u Puli. Tako je prije desetak godina, prilikom pripreme izgradnje garažne zgrade, nenadano otkriveno nalazište iznenađujuće velikoga broja amfora. Istraživanja su potom potvrdila da je, s preko dvije tisuće pronađenih keramičkih antičkih posuda, ovo ustvari najveće svjetsko nalazište amfora. *Flavijevska* cesta (lat. *Via Flavia*), najvažnija antička magistrala, povezivala je Istarski poluotok sa Italijom, a prostirala se od Pule do Trsta.

Čitava antička Pula jedan je veliki spomenik rimskoj antičkoj kulturi i umjetnosti. Danas je Pula jedno veliko arheološko područje istraživanja, svakodnevnim iskapanjima i novim nalazištima, ona je bitan turistički proizvod Hrvatske i Istre. U njezinoj antičkoj baštini uživaju njezini stanovnici, ali i svi oni koji se nađu tamo, bilo kao turisti ili tek kao slučajni prolaznici na putu do drugih odredišta.

7. Popis literature

7. 1. Knjige

1. Matijašić, R. (2005), *Pula antički grad*, Pula: Arheološki muzej Pula; Buvina Zagreb; DIFO Zagreb; Laurana Zagreb
2. Suić, M. (2003), *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb: Golden marketing
3. Matijašić, R. (1996), *Antička Pula, s okolicom*, I. izdanje, Pula: Zavičajna naklada „Žaka Juri“
4. Cambi, N. (2002), *Antika; Povijest umjetnosti u Hrvatskoj*, knjiga druga, Zagreb: Naklada Ljevak d.o.o.
5. Matijašić, R. (1998), *Gospodarstvo antičke Istre*, Pula: Zavičajna naklada „Žaka Juri“
6. Ranović, A. B. (1962.), *Helenizam i njegova istorijska uloga*, Sarajevo: „Veselin Masleša“

7.2. Prilozi u časopisima (članci)

1. Šuran, A. (2008), *Antički srednjovjekovni mozaici u Puli*, Epylon, časopis studenata povijesti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli – NACIONALNA POVIJEST, Pula str. 24-26
2. Obad-Vučina, M. (2001), *Teze o limitaciji i orijentaciji pretpovijesne i antičke Pule, utemeljene na matematičkim i grafičkim analizama povijesnih podataka*, *Histria antiqua* sv./vol.7, Pula str. 198
3. Starac, A. (2001), *Neke spoznaje o bedemima Pule*, *Histria antiqua* sv./vol. 7, Pula str. 61-62
4. Girardi Jurkić, V. (2002), *Najznačajnije nekropole i groblja u prapovijesnoj, antičkoj i ranosrednjovjekovnoj Istri*, *Histria antiqua* sv./vol. 8, Pula str. 19
5. Džin, K. (2009), *Prilog poznavanju poznavanju komunikacijske mreže antičke Pule i suburbija*, *Histria antiqua* sv./vol. 17, Pula str.25, 28

7.3. Internetski izvori

1. Umjetnost antike, skripta

<https://www.scribd.com/document/204067419/Umjetnost-antike-skripta> (pristupano 14.11.2017.)

2. Proleksis enciklopedija online, arhajski <http://proleksis.lzmk.hr/9411/> (pristupano 14.11.2017.)

3. Umjetnost stare Grčke

http://www.academia.edu/29734326/UMJETNOST_STARE_GR%C4%8CKE (pristupano 15.11.2017.)

4. Proleksis enciklopedija online, helenizam <http://proleksis.lzmk.hr/25870/> (pristupano 16.11.2017.)

5. Enciklopedija.hr, starokršćanska umjetnost

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=57863> (pristupano 16.11.2017.)

6. Enciklopedija.hr, antika <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3034> (pristupano 16.11.2017. i 17.11.2017.)

7. Antička umjetnost u Hrvatskoj GLUO <http://gluo.hr/anticka-umjetnost-u-hrvatskoj/> (pristupano 17.11.2017.)

8. Hrvatski restauratorski zavod, Hrvatski apoksiomen <http://www.h-r-z.hr/index.php/djelatnosti/konzerviranje-restauriranje/metal/222-hrvatski-apoksiomen> (pristupano 18.11.2017.)

9. Otok Vis – Internet svaštara: Brončana glava grčke božice Artemide (Vis) <http://vis-info.blogspot.hr/2014/11/broncana-glava-grcke-bozice-artemide.html> (pristupano 18.11.2017.)

10. Trogir kroz povijest – Kairos <http://tragurium.blogspot.hr/2015/02/kairos.html> (pristupano 20.11.2017.)

11. Istrapedia – Antika, antička umjetnost u Istri <http://www.istrapedia.hr/hrv/66/antika-anticka-umjetnost-u-istri/istra-a-z/> (pristupano 22.11.2017.)

12. Arheološki muzej Istre, spomenici, Herkulova vrata <http://www.ami-pula.hr/spomenici/herkulova-vrata/> (pristupano 23.11.2017.)
13. Istrapedia – Herkulova vrata <http://istrapedia.hr/hrv/1917/herkulova-vrata/istra-a-z/> (pristupano 23.11.2017.)
14. Istrapedia – Forum u Puli <http://www.istrapedia.hr/hrv/755/forum-u-puli/istra-a-z/> (pristupano 24.11.2017.)
15. Istrapedia – Augustov hram <http://www.istrapedia.hr/hrv/1506/augustov-hram/istra-a-z/> (pristupano 24.11.2017.)
16. Istrapedia – Slavoluk Sergijevaca <http://www.istrapedia.hr/hrv/1913/slavluk-sergijevaca/istra-a-z/> (pristupano 25.11.2017.)
17. Glas Istre news <http://www.glasistre.hr/vijesti/kultura/dovrsetak-obnove-moguc-za-2-godine-ali-s-11-mil-eura-526105> (pristupano 27.11.2017.)
18. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Arena u Puli <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=97> (pristupano 27.11.2017.)
19. Istrapedia – Arena u Puli <http://www.istrapedia.hr/hrv/113/arena-u-puli/istra-a-z/> (pristupano 27.11.2017.)
20. Istrapedia – Osmerokutni mauzolej u Puli <http://www.istrapedia.hr/hrv/2020/osmerokutni-mauzolej-u-puli/istra-a-z/> (pristupano 27.11.2017.)

7.4. Popis slika

- Slika 1: Dorski (grčki oblik gradnje vezan za arhajsko razdoblje) i jonski stil* _____ 4
http://www.academia.edu/29734326/UMJETNOST_STARE_GR%C4%8CKE ([pristupano 28.11.2017.](#))
- Slika 2: Parthenon u Ateni građen dorskim stilom* _____ 5
http://www.academia.edu/29734326/UMJETNOST_STARE_GR%C4%8CKE ([pristupano 28.11.2017.](#))
- Slika 3: Poseidonov hram (klasična umjetnost Grčke)* _____ 6
http://www.academia.edu/29734326/UMJETNOST_STARE_GR%C4%8CKE ([pristupano 28.11.2017.](#))
- Slika 4: Lekit (oko 500. godine pr. Kr.)* _____ 7
http://www.academia.edu/29734326/UMJETNOST_STARE_GR%C4%8CKE ([pristupano 28.11.2017.](#))
- Slika 5: Ahilej, atenski lekit iz oko 440. - 430. g. pr. Kr.* _____ 7
http://www.academia.edu/29734326/UMJETNOST_STARE_GR%C4%8CKE ([pristupano 28.11.2017.](#))

<i>Slika 6: Zeusov hram u Olimpiji</i> _____	9
http://www.academia.edu/29734326/UMJETNOST_STARE_GR%C4%8CKE (pristupano 28.11.2017.)	
<i>Slika 7: Antička Pula – tlocrt (arheološka topografija Pule)</i> _____	18
http://praksa.hr/map-story/ (pristupano 28.11.2017.)	
<i>Slika 8: Dvojna vrata (Porta Gemina)</i> _____	22
http://www.istria-culture.com/it/porta-gemina-i158 (pristupano 28.11.2017.)	
<i>Slika 9: Herkulova vrata (Porta Ercole)</i> _____	23
http://romeartlover.tripod.com/Pol.html (pristupano 28.11.2017.)	
<i>Slika 10: Forum u Puli (za vrijeme arheoloških iskopavanja)</i> _____	25
http://www.istria-culture.com/augustov-hram-i-forum-u-puli-i102 (pristupano 28.11.2017.)	
<i>Slika 11: Augustov hram</i> _____	26
http://www.istria-culture.com/augustov-hram-i-forum-u-puli-i102 (pristupano 28.11.2017.)	
<i>Slika 12: Slavoluk Sergijevaca</i> _____	28
http://www.istria-culture.com/slavoluk-sergijevaca-i104 (pristupano 29.11.2017.)	
<i>Slika 13: Malo scensko kazalište unutar gradskih bedema</i> _____	31
http://www.istria-culture.com/malo-rimsko-kazaliste-i103 (pristupano 29.11.2017.)	
<i>Slika 14: Amfiteatar u Puli</i> _____	34
http://www.svjetskiputnik.hr/Putovanja/Clanak/naslov/88-tragovima-rimskog-carstva/stranica/2 (pristupano 29.11.2017.)	
<i>Slika 15: Mozaik - prikaz kažnjavanja Dirke</i> _____	36
http://www.istria-culture.com/mozaik-kaznjavanja-dirke-i147 (pristupano 29.11.2017.)	
<i>Slika 16: Osmerokutni rimski mauzolej</i> _____	38
http://www.regionalexpress.hr/site/more/pula-tijekom-vikenda-mozhete-pogledati-i-rimski-mauzolej (pristupano 29.11.2017.)	